

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСАШЕВЧЕНКА
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ПОЛІТИКУ В
ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ**

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 052 – Політологія
Освітній рівень «Магістр»

Студента:
II курсу
денної форми навчання
спеціальності «Політологія»
Карпенка Андрія Олексійовича

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Науковий керівник –
доктор політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Олещук Петро Миколайович

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження впливу соціальних мереж на політику.....	6
Розділ 2. Виклики та загрози впливу соціальних мереж на політику у демократичних державах.....	34
Розділ 3. Регулювання впливу соціальних мереж на політику в демократичних державах.....	65
Висновки	88
Список використаних джерел.....	94

Вступ

Актуальність дослідження. З розвитком Інтернету соціальні мережі стають невід'ємною частиною публічної комунікації, вони широко використовуються в політичному, а особливо виборчому процесі, оскільки відкривають нові можливості для поширення інформації та просування ідей як для політиків, так і для громадян. Соціальні мережі мають великий вплив не лише на окремих громадян, але і на все суспільство та його структуру, вони стають соціетальними. Тим не менш, їхнє значення для політики не достатньо досліджене, оскільки в політично-науковому дискурсі переважає підхід до соціальних мереж лише як чергової технології, як інструменту, але не як окремого середовища, що диктує нові тенденції та закономірності в політиці.

Разом із розвитком інформаційно-комунікативних технологій отримали розвій концепції прямої демократії, зокрема у формі електронної демократії. В цих концепціях Інтернету та соціальним мережам як засобам рівного та вільного обігу інформації надається особливе місце в політичному процесі. Тим не менш, теоретичні розробки та політична практика свідчать про те, що соціальні мережі можуть негативно впливати на демократичний політичний процес.

Здебільшого дослідники надають соціальним мережам позитивну роль у політичному розвитку, а саме у просуванні та утвердженні демократії. Як незаперечний доказ наводиться приклад Арабської Весни, де за допомогою соціальних мереж Facebook та Twitter відбулась мобілізація протестного руху та повалення неефективних авторитарних режимів Єгипту, Тунісу, Ємену, Лівії. Крім того, дослідники апелюють до логічних аргументів - соціальні мережі вважаються легкодоступними та менш контрольованими, ніж традиційні ЗМІ та засоби комунікації, що робить їх ідеальними для просування демократії та протистояння авторитарним практикам державного регулювання медіа та цензури.

Демократичні та авторитарні режими реалізують протилежні підходи стосовно інтеграції новітніх мережевих інформаційно-комунікаційних технологій – уряди демократій надають своїм громадянам вільний доступ до мережі Інтернет, в той час як авторитарне правління обмежує і бере під жорсткий контроль онлайн мережу, посиляючись на захист національної безпеки. Однак після президентських виборів у США 2016 року та референдуму щодо виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу в науковому та політичному дискурсі все частіше прослідковується меседж щодо необхідності державного регулювання соціальних мереж, оскільки вони несуть загрозу демократії.

Таким чином, набирає чинність актуальність проблеми негативного впливу соціальних мереж на демократію та пошуки оптимального способу її вирішення.

Дослідженням впливу соціальних мереж на суспільно-політичні процеси займалися такі дослідники як Мануель Кастельс, Касс Санштайн, Ян ван Дейк, Кеннет Хакер, Натаніель Персілі, Клей Ширкі, Євгеній Морозов. Серед сучасних українських дослідників вплив електронних соціальних мереж на політику досліджують такі науковці як Петро Олещук, Лілія Макаренко, Олег Боднарчук, Леся Іващук, Богдан Вахула, Лариса Кочубей, Юлія Половинчак та інші.

Об’єкт дослідження – соціальні мережі як фактор політики.

Предмет дослідження – вплив соціальних мереж на політику в демократичних державах.

Мета дослідження – розкрити особливості впливу соціальних мереж на політику в демократичних державах.

Завдання дослідження:

1. Визначити засади впливу соціальних мереж на політику
2. Розкрити виклики та загрози впливу соціальних мереж на сучасну демократію.

3. Дослідити регулювання впливу соціальних мереж у демократичних державах.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою роботи є система загальнонаукових, філософських і спеціальних політологічних методів, зокрема системний, структурно-функціональний, порівняльний, історичний та нормативно-ціннісний методи. Системний метод використовується для дослідження у їхньому взаємозв'язку загроз демократії, які породжує використання соціальних мереж у політиці. Структурно-функціональний метод використовується для визначення та групування загрозливих елементів функціонування соціальних мереж. Порівняльний метод використовується для визначення відмінностей регулювання соціальних мереж у різних державах, а також аналізу наукових підходів до впливу та аспектів регулювання соціальних мереж в політиці. Історичний метод використаний при дослідженні розвитку наукової розробки поняття «соціальні мережі» та їхнього впливу на політичні процеси. Нормативно-ціннісний метод використаний з метою оцінки впливу соціальних мереж на демократію.

Джерельну базу складають праці зарубіжних та вітчизняних авторів, а також міжнародні документи.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Обсяг роботи становить 90 сторінок. Список використаних джерел містить 93 найменування на 13 сторінках.

Розділ 1. Теоретичні засади дослідження впливу соціальних мереж на політику

Уперше термін «соціальні мережі» у науковому контексті було вжито австралійським соціальним антропологом Джоном Барнсом у 1954 році у праці «Клас та комітети в парафії Норвезького острова» [48, р. 43]. Барнс вжив цей термін для того, аби позначити паттерни зв'язків у малих групах, які використовуються спільнотами. Сучасну парадигму соціальної мережі створив Стенлі Мілграм – дослідник вивчав проблему «малого світу», яку пояснював через непрямі відносини, тобто навіть якщо дві особи не знайомі особисто, вони можуть бути пов'язані між собою через іншу особу, яка є для них спільним знайомим [76, р. 32]. Мілграм експериментально визначив, що кожна людина так чи інакше пов'язана з будь-якою людиною через інших людей, що свідчить про мережеву форму існування суспільства.

Соціальна мережа це соціальна структура, що складається з набору соціальних суб'єктів (таких як індивіди чи організації), наборів діадичних зв'язків (тобто таких, що мають місце між двома особами як найменшої соціальної групи) та інших соціальних взаємодій між суб'єктами. Насамперед це певні соціальні структури, утворені індивідами або організаціями. Суспільство - це не просто певна кількість індивідів, це сукупність взаємовідносин, які пов'язують цих людей між собою, а тому йому властива мережевість. Наведене вище визначення соціальної мережі є досить широким, що є справедливим для будь-яких сталих взаємозв'язків між людьми як індивідами чи групами. Такою мережею може бути сім'я, організація, держава тощо. Мережі можуть формуватися за різними ознаками, зокрема як корпоративні мережі, наукові мережі, професійні мережі, студентські мережі, сексуальні мережі, мережі споживачів, корупційні мережі тощо.

Соціальна мережа в мережі Інтернет будується на тих же принципах, що і в реальному світі, але відрізняється від реальних людських спільнот

тим, що у функціонуванні мережі не грає ролі географічна віддаленість її учасників один від одного. Соціальна мережа в мережі Інтернет - це сукупність людей, а точніше їх цифрових репрезентацій, які відповідають певним зареєстрованим користувачам, що перебувають у взаємозв'язку внаслідок особливостей їхньої діяльності, вподобань або прямої комунікації одне з одним [76, р. 31]. Таким чином, ми можемо говорити про два види соціальних мереж – реальні та віртуальні (електронні). Головними властивостями віртуальних соціальних мереж є їхні мультимедійність та інтерактивність.

До більш вузького визначення можна прийти, розглянувши споріднене поняття «соціальні медіа» - форми електронного спілкування, за допомогою яких користувачі створюють інтернет-спільноти для обміну інформацією, ідеями, особистими повідомленнями та іншим вмістом. Соціальні медіа розроблені для поширення інформації через соціальну інтерактивність з використанням доступних технологій, до них можна віднести всі електронні сервіси, де користувачі будь-яким чином взаємодіють з контентом. У вузькому значенні поняття «соціальні мережі» є близьким до поняття «соціальні медіа», оскільки вони означають веб-сайт або комп'ютерну програму, яка дозволяє людям спілкуватися та обмінюватися інформацією в Інтернеті за допомогою комп'ютера, мобільного телефону чи будь-якого іншого електронного інструмента – тобто, ми говоримо про таке поняття як «електронні соціальні мережі», а не будь-які соціальні мережі як сукупність взаємозв'язків між людьми в принципі. Розвиток Інтернету спричинив збільшення кількості видів онлайн-послуг, користувачі цими послугами створили новий тип віртуальних суспільств, які і називають онлайн-соціальними мережами, соціальними мережами на основі Інтернету, комп'ютерними соціальними мережами чи віртуальними спільнотами [76, р. 33].

Електронна соціальна мережа - це онлайн-сервіс, платформа або сайт, який зосереджений на побудові та відображенні соціальної мережі

або соціальних відносин між людьми, які поділяють спільні інтереси чи діяльність. Соціальні мережі передбачають групування конкретних осіб або організацій. Соціальна мережа забезпечує швидкий, низькотехнологічний метод створення контенту. Більшість соціальних мереж сприяє вільному потоку інформації та обміну ресурсами поза її межами [66].

Попри те, що в українському політологічному науковому дискурсі найчастіше вживають термін «соціальні мережі», а серед західних дослідників вивчають здебільшого вплив соціальних медіа, часто вони розглядаються синонімічно в контексті їхнього впливу на політику. Хоча терміни «соціальні медіа» та «соціальна мережа» здаються взаємозамінними, вони мають відмінності. Електронні соціальні мережі визначають як види соціальних медіа, що стосуються комунікаційної сфери людської діяльності та мають двосторонній характер. Електронні соціальні мережі є елементом соціальних медіа, що характеризуються насамперед взаємодією між собою не джерела інформації та реципієнта, а особистостей, що здійснюють безпосередній діалог. Тим не менш, соціальні мережі є не просто одним із різновидів соціальних медіа – вони є універсальними платформами поширення ідей. Але варто зазначити, що у наш час різниця між соціальними мережами та іншими видами соціальних медіа все більш стирається, оскільки зворотній зв'язок є важливим елементом самого повідомлення і більшість соціальних медіа переходять до прямої взаємодії з коментарями аудиторії, а також формують певні мережеві спільноти для своєї аудиторії – найбільш поширеним способом цього є окремі чати.

Останніми роками електронні соціальні мережі все далі віддаляються від поняття «соціальні медіа» в тому сенсі, що саме слово «медіа» означає певне посередництво. З розвитком можливостей мережі Інтернет та інформаційно-комунікаційних технологій соціальні мережі все більше походять саме на мережі, аніж на певних інформаційних посередників,

якими є традиційні ЗМІ. Кожен учасник мережі в будь-який момент здатен опинитися в ролі виробника контенту, а не простого реципієнта. Крім того, сама рецепція, зворотній зв'язок є в більшій мірі публічно доступними, що дозволяє сприйняттю контенту змінювати сам контент (в очах тих же користувачів). Онлайн-сервіси та платформи соціальних медіа різного спрямування та типу схильні до конвергенції, внаслідок чого стираються відмінності між окремими платформами - відбувається запозичення найбільш вдалих аспектів, функцій, елементів інтерфейсу сервісів, внаслідок чого формується стандартний, загально поширений і загально затребуваний набір можливостей платформ соціальних медіа. Платформи стають універсальними, однак водночас такими, що відповідають за функціоналом та можливостями соціальним мережам. Так, наприклад, популярна платформа для відеохостингу Youtube запровадила спільноти для каналів, за допомогою яких автори отримали можливість ділитися з підписниками текстовими повідомленнями (постами). В цей же час популярний месенджер Telegram розвинув функціонал соціальних мереж через появу можливості коментування дописів, реакції на них тощо. Велика кількість соціальних медіа (зокрема блогів) існує в рамках певної соціальної мережі, що водночас робить їх каналом вироблення та поширення інформації, однак на рівні з іншими учасниками мережі. Можливість коментувати новини є одним із невід'ємних атрибутів новинних сайтів та інформаційних агентств, таким чином фідбек читачів приєднано до самого контенту.

Зважаючи на вказане вище, а також оскільки соціальні медіа часто мають своє розміщення саме на платформах електронних соціальних мереж, вважаю за потрібне розглядати особливості соціальних медіа як особливості соціальних мереж, але лише в тій мірі, якою соціальні медіа в них представлені. При розгляді феномену соціальних медіа увага приділяється контенту та способу його поширення, тоді як «соціальні

мережі» як термін характеризують саме учасників, інформаційні зв'язки між ними та віртуальний простір.

Російський дослідник китайського походження Чень Ді у своїх дослідженнях прийшов до висновку про те, що можна розділити історію розвитку соціальних мереж на чотири етапи:

1. Етап соціальних мереж до інтернету. Сюди відносяться всі класичні види соціальних мереж (сім'я, громада, клуб, спілка, партія тощо).

2. Етап електронних дошок оголошень (BBS) і системи миттєвого обміну повідомленнями. На цьому етапі соціальні мережі отримують електронний вигляд.

3. Етап ранніх онлайн-соціальних мереж. На цьому етапі швидко розвивалися комп'ютерна техніка та технології Інтернету.

4. Етап соціальних мереж на основі веб 2.0. На даному етапі з'явилися і розвивалися самі унікальні та найбільші соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter [11].

Перша електронна соціальна мережа була створена у 1995 році Ренді Конрадсом і мала назву Classmates [19], її головним завданням було за допомогою Інтернет-технологій надати можливість учасникам цієї мережі встановлювати та підтримувати зв'язки із друзями та знайомими. В наступне десятиліття з'явилися такі соціальні мережі як SixDegrees.com (1997), BlackPlanet (1999), MiGente (2000), Cyworld (2001), Friendster (2002), LinkedIn (2003), MySpace (2003), Facebook (2004), Flickr (2004), Bebo (2005), Twitter (2006). Ці платформи відрізнялися від інших сайтів тим, що не просто давали можливість знайомитися з новими людьми, а дозволяли формулювати користувачам свої соціальні мережі, робили їх видимими.

Науковці та спеціалісти-професіонали випрацювали декілька типологій електронних соціальних мереж та соціальних медіа. Відповідно до одного з таких підходів, електронні соціальні мережі представлені такими типами як 1) соціальні контактні мережі, 2) блоги, 3) мікроблоги, 4)

хостинги файлів / файлообмінники, 5) соціальні новинні мережі, 6) вікі-проекти, 7) сайти закладок, 8) віртуальні світи, 9) мультиінструментальні ЗМІ [19]. Відповідно до типології соціальних медіа-мереж виділяють 1) соціальні мережі; 2) мережі для обміну медіа; 3) дискусійні форуми; 4) мережі закладок та курації контенту; 5) мережі оглядів споживачів; 6) мережі блогів та публікацій; 7) соціальні торгові мережі; 8) мережі на основі інтересів [70].

Соціальні мережі є ефективним інструментом соціалізації, який сприяє формуванню у суспільстві певних настроїв та об'єднання в групи користувачів, які розділяють ці настрої. Перевагами соціальних мереж у порівнянні з іншими засобами масової комунікації є їхня масовість, висока швидкість розповсюдження цільової інформації, наявність потужного зворотного зв'язку [1, с. 114].

Щодо основних відмінностей між традиційними та новими медіа (до яких відносяться соціальні мережі) щодо їхнього впливу на політичні процеси, то дослідники виокремлюють наступні. В першу чергу, це низькі бар'єри для доступу, що дозволяє громадянам із найменшим рівнем контролю та посередників досягати представників політичних еліт. Оскільки це якнайкраще сприяє вільній діяльності представників опозиції чи незалежних ЗМІ, альтернативна загальноприйнятій політична інформація може циркулювати мережевим інформаційним простором та конкурувати з визначеним істеблішментом порядком денним. Крім цього, це сприяє збільшенню контролю та прозорості процесів діяльності політиків. Це робить політичні режими не лише більш підзвітними, але водночас і більш вразливими, більш уразливими [93]. Крім того, завдяки соціальним мережам вести ефективну політичну комунікації може не лише легальна, інституалізована опозиція, але й різні маргіналізовані політичні групи. Цей факт, безперечно, спрямовує вплив соціальних мереж на розвиток плюралізму, водночас руйнує гомогенність суспільств, сприяє поляризації, поширенню екстремістських ідей, популяризації насильства.

Низькі бар'єри для входу у соціальні мережі значно збільшують різноманіття, а, отже, й вибір джерел новин, що дозволяє користувачам адаптувати свої джерела інформації до своїх соціально-політичних уподобань точніше, ніж це дозволяють традиційні ЗМІ, що потенційно може спричиняти появу ехокамер та призводити до посилення політичної поляризації.

Інший фактор, який відрізняє нові медіа від традиційних – швидкість розповсюдження інформації та її багатоканальність. Будь-яка інформація в соціальних мережах шириться від одного індивіда до іншого через діадичні зв'язки, таким чином джерело новини не повинно мати вихід на велику аудиторію – вистачає виходу на окремі інформаційні вузли, кластери, які мають виходи на представників мережі. Таким чином, ЗМІ у соціальних мережах мають інше положення, ніж традиційні ЗМІ – вони виступають не просто джерелом інформації та єдиним виходом інформації, а одним із чисельних кластерів у неієрархічній інформаційній мережі. Це означає, що однакові шанси на поширення має як інформація від великих ЗМІ, які ретельніше перевіряють факти, так і від індивідуальних громадян, що, зазвичай, взагалі не переслідують журналістські професійні норми у поданні інформації.

Виходячи з попереднього пункту, варто зазначити, що комунікація в нових медіа, на відміну від традиційних, є двосторонньою. Соціальні медіа полегшують координацію між людьми, тим самим потенційно полегшуючи організацію колективних акцій, зокрема мітингів, демонстрацій, вуличних протестів. Таким чином, в нових медіа має місце залежність від контенту, який створюється самими користувачами. У мережі існує реальна каузальність поведінки кожного користувача стосовно того, як поширюється інформація та які результати це поширення спричиняє, тоді як в традиційних медіа відповідальність несуть лише журналісти та власники ЗМІ.

В сучасну епоху змінюється якісне значення інформації, вона перетворюється на засіб праці і товар, на важливий ресурс, на рушій діяльнісних процесів, вона сама стає діяльністю. Засоби комунікації розвиваються, стають миттєвими та здатними нести різний за величиною зміст, цьому сприяють новітні інформаційно-комунікативні технології. Сучасний соціум є комунікативним по своїй суті, а нові інформаційні засоби стають одним з найважливіших інструментів орієнтації людини в світі і взаємодії людей один з одним. Феномен інформації надає особливого сенсу процесу комунікації, стає його невід'ємною частиною, утворюється якісно нове співвідношення інформація-комунікація, в результаті чого стало можливим говорити про інформаційно-комунікативної системи, які виступають специфічним посередником між суб'єктами соціальної взаємодії. Саме такими системами є електронні соціальні мережі. Інформаційно-комунікативна система може бути розглянута як особлива форма суспільних відносин і певний вид діяльності соціальних суб'єктів, як їх взаємодія. В основі цієї системи лежать суспільні відносини як взаємодія соціальних суб'єктів (осіб та груп осіб), що реалізується через спілкування, взаємодію, інформацію і комунікацію. Суспільство як система забезпечує існування і розвиток інформаційно-комунікативних засобів, які в свою чергу роблять помітний вплив на формування і соціальне управління суспільними відносинами.

В контексті розгляду електронних соціальних мереж як інформаційно-комунікаційних систем, за ступенем участі у виробленні інформаційного політичного продукту (як символічного капіталу), ступенем його володіння чи володіння певними каналами його трансляції структуру масових інформаційно-комунікаційних систем складають 1) активні агенти – політичні діячі, еліти, соціальні продюсери як комунікатори, що займають домінуючі позиції у процесі комунікації, оскільки конструюють зміст інформаційних повідомлень; 2) сполучна ланка – представники ЗМІ, аналітики та експерти, представники

інтелігенції, лідери думок; 3) маса, або ж реципієнти [31]. При цьому, маса, будучи реципієнтом, залишається для комунікатора анонімною.

З розширенням Інтернету та зростаючою популярністю соціальних обчислень, соціальні мережі стали важливим і перспективним напрямком вивчення інформаційних наук, а також соціології. Дослідження мережі Інтернет та соціальних мереж є важливим не тільки для технічних, але і для суспільних наук, адже формування і розвиток якісно нового типу комунікативних структур вимагають глибокого переосмислення не тільки комунікативної природи соціальної реальності, але й вивчення їх впливу на стан суспільних відносин [17, с. 62]. Крім того, розвиток Інтернет-технологій та поширення їхнього використання населенням всього світу актуалізує вивчення проблеми впливу соціальних мереж на формування соціально-психологічної реальності індивідів, на їхнє ціннісне ставлення до соціальної системи в цілому та на систему соціальних відносин, а також форм взаємодії між індивідами, групами та суспільством [37, с. 289].

Підхід до соціальних мереж у політичній науці змінювався разом із розвитком Інтернет-технологій та мережевих комунікацій. Уперше вирішальну роль інформації у функціонуванні політичної системи виділив німецький політолог Карл Дойч ще в 70-80 роках минулого століття. Його модель побудована на потоках інформації всередині політичної системи та комунікаціях – формальних і неформальних – між політичними суб'єктами всіх рівнів, та між ними й громадськістю. Політична система у розробці Дойча являє собою складну мережу інформаційних потоків і комунікативних зв'язків, яка побудована за принципом зворотного зв'язку. Таким чином, політичне життя зводиться до сукупності комунікативних механізмів [16]. Роберт Даль також давав позитивну оцінку новій ролі інформації в політиці, зазначаючи, що телекомунікаційні технології відіграють ключову роль у створенні передумов передового демократичного суспільства, у якому політичні рішення спираються на думки й судження народу [20]. Дослідник Келтнер Дачер стверджував, що

владу не захоплюють, а отримують від інших завдяки діям, які покращують життя людей в мережах соціальних зв'язків - ієрархічна структура влади в сучасну епоху заміщується на горизонтальну.

Гарольд Лассвел, який визначив засади дослідження політичної комунікації в американській політичній науці першої половини ХХ століття, сформулював класичну модель масової комунікації, що має наступні елементи: комунікатор, інформація, засоби передачі, аудиторія, ефект. У процесі розвитку нових інформаційно-комунікативних технологій, зокрема соціальних мереж, ці п'ять елементів також розвинулися, однак зі своїми особливостями. Комунікатор стає все більш різноманітним, оскільки будь-хто може бути відправником інформації. Інформація стає масовою та мультимедійною, немає окремого місця її подачі, оскільки вона може бути подана та ретрансльована скрізь. Медіа стають інтерактивними, реакція аудиторії багато в чому впливає на саму інформацію та її подальшу рецесію. Крім того, аудиторія здатна взаємодіяти з інформацією, перероблювати її на свій лад, що може докорінно змінити першопочаткову мету інформації, викривити її. Аудиторія стає менш пасивною, демонструючи більше участі та ініціативи. Лассвел розглядав комунікацію як складний процес, який має свої соціальні функції, внутрішню структуру і загальну спрямованість. Функціями комунікації є контроль за сферою; кореляція всіх компонентів суспільства для його збереження; передача соціального спадку наступним поколінням. Попри це, актуальним залишається твердження Лассвела про те, що в демократичних суспільствах раціональний вибір цінностей залежить від освіченості, яка, зі свого боку, залежить від комунікації, а особливо від рівності уваги до них лідерів, експертів і маси рядових людей [23, с. 421].

Канадський аналітик Дон Тапскотт у своїх дослідженнях прийшов до висновку про мережеве суспільство як таке, в якому цифрові технології організують нові принципи управління державою. Його співвітчизник

Рональд Дейберт, розглядаючи наслідки нових інформаційно-комунікативних технологій в більш охопних масштабах, констатував, що глобальні комп'ютерні мережі серйозно змінили можливості та потугу транснаціональних громадських рухів, оскільки вони дозволили сформувати глобальне громадянське суспільство. Крім того, Дейберт переконаний, що будь-які трансформації в способах комунікації неминуче тягнуть за собою зміни в індивідуальній та політичній свідомості громадян, оскільки вони мають суттєві наслідки для розподілу влади всередині суспільства і пов'язані з переглядом соціальних цінностей [38].

Волтер Ліппман розумів масову комунікацію як спілкування членів суспільства, інтереси яких не пов'язані з їхніми локальними культурами чи національними особливостями, незалежно від їх соціального стану. Він вважав, що ідея поінформованих громадян, які виступають в ролі колективних керуючих справами суспільства, є утопічною, оскільки вона передбачає існування «надкомпетентних індивідів» та закріплює за інформаційними та комунікативними каналами виконання найскладніших функцій держави і громадянського суспільства [8]. Згідно з Ліппманом, інформаційні медіа не здатні транслювати весь обсяг громадського життя людства так, щоб кожен індивід міг висловити компетентну думку з кожного питання [20].

Важливий внесок у наукову розробку теорії інформаційної демократії зробив Герберт Маршалл Маклюєн, який стверджував, що революційні зрушення в розвитку суспільства, культури, свідомості та психології людей детерміновані технічними засобами інформаційного зв'язку [23]. Дослідник сформулював ряд законів, якими він пояснював розвиток засобів масової комунікації.

Поява Інтернету та соціальних мереж дала новий поштовх до концепцій прямої демократії – партисипаторної та деліберативної. Саме завдяки Інтернету можна було б на практиці досягти того стану публічної сфери, яку Юрген Габермас охарактеризував як «ідеальна комунікаційна

ситуація». Габермас визначав виникаючий в його час віртуальний інформаційно-комунікативний простір як нову публічну сферу, що могла би являти собою простір вільних обговорень актуальних суспільних проблем.

Сучасні Інтернет-технології повинні були б сприяти забезпеченню деліберативної демократії за рахунок залученню громадян до формування політичного порядку денного, обговорення суспільно значущих питань та участі у виробленні та реалізації політичних рішень [6, с. 21]. Однак одним із завдань деліберативної демократії є збільшення політичної свідомості громадян, адже спільний процес обговорення суспільно значущих питань сприяє розвитку внутрішньої публічності особистості, а також спонукає людину перейматись загальними, а не особистими інтересами. Таким чином, недостатньо надати громадянам механізм, інструмент оптимального залучення до політичних процесів – необхідно їх підготувати до якісного політичного дискурсу.

Японський дослідник Йонезі Масуда у своїх роботах [75] висловлював думку, що у майбутньому інформаційному суспільстві демократія займе провідне положення. Вважаючи, що технічні труднощі, що унеможливлювали участь великої кількості громадян у виробленні політики, вже подолані за допомогою революції у комп'ютерно-комунікативних технологіях, Масуда висловив думку про потребу переходу до нової концепції демократії — партисипаторної, або демократії участі, за якої всі громадяни повинні приймати участь у прийнятті політичних рішень, або ж принаймні їхня більшість. Вся інформація щодо політики повинна бути доступною для народу, а вирішення питань має відбуватися шляхом переконування та узгодження.

Концепція «віртуального співтовариства» Говарда Рейнгольда заснована на тому, що мережі можуть стати інструментом, який сприяє утворенню необхідного соціального капіталу для зміцнення демократичних цінностей [9, с. 10]. Автор називає мережу «великим

зрівнювачем», що здатен вирівняти баланс влади між громадянами та політичними елітами. Теорії «мережевого суспільства» і «мережевої комунікації» були зумовлені роботами Мануеля Кастельса, що розглянув мережеві ефекти глобалізації та запропонував поняття мережевого простору, основними компонентами якого є ресурси, якими обмінюється актори мережі, а місце розташування акторів визначається віддаленістю від центрів перерозподілу ресурсів [17, с. 63]. Кастельс розглядав мережеве суспільство специфічною формою соціальної структури, яка є характеристикою новітньої інформаційної епохи, воно є динамічною системою, в якій обробка та передача інформації стали джерелами та мірою ефективності влади. Перевагою нової соціальної структури, що має мережеву основу, є її висока динамічність та відкритість до інновацій без небезпеки втрати стабільності.

Із розвитком інформаційно-комунікативних технологій пов'язана і розробка концепції «електронної демократії». Електронна демократія передбачає залучення громадян до вирішення різноманітних суспільно-політичних питань за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Електронна демократія як форма організації державного управління сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інформаційно-телекомунікаційні технології при цьому використовуються для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [36]. Електронна демократія характеризується використанням інформаційних і комунікаційних технологій демократичними акторами (урядами, обраними посадовцями, засобами масової інформації, політичними організаціями, громадянами) всередині політичних і управлінських процесів місцевих спільнот, націй та на міжнародному рівні. Електронна демократія передбачає більшу та активнішу участь, посилену Інтернетом, мобільними комунікаціями та іншими технологіями в сучасній представницькій демократії, так само як і через більшу

учасницьку або пряму форму залучення громадян для вирішення суспільних питань [9, с. 13].

Тим не менш, італійський дослідник Норберто Боббіо вважає, що запровадження електронного врядування не вирішить проблеми участі громадян та ототожнення урядованих та урядовців, оскільки за електронної демократії відповідальні громадяни матимуть подавати свій голос принаймні один раз на день, однак така надмірна участь у політичному житті призведе до перенасиченості політикою й дедалі більшої апатії електорату. Боббіо вважає, що ніщо не загрожує так ефективно вбити демократію, як надмір демократії. Саме тому для нормального функціонування демократія потребує постійних політичних еліт, професіоналів, що займатимуться врядуванням щодня.

Ян ван Дейк, співавтор поняття «мережеве суспільство», визначає його як таке, в якому поєднання соціальних і медійних мереж формує основний спосіб його організації, що підтверджує необхідність об'єднати характеристики соціальних мереж та соціальних медіа в контексті їхнього впливу на політичні процеси. Крім того, ван Дейк запропонував шість моделей демократії відповідно до ролей та наслідків функціонування соціальних мереж та соціальних медіа у них [6, с. 24]. Ці моделі наступні:

1) Легалістична демократії – правова процедурна демократія, в якій роль соціальних мереж полягає головним чином у посиленні поінформованості населення та спрощення для них пошуку та доступу до політичної інформації.

2) Конкурентна демократія – модель, за якої інформаційно-комунікативні технології використовуються здебільшого для інформаційних та передвиборчих кампаній, а не для врядування.

3) Плебісцитарна демократія – модель, в основі якої лежать форми прямого демократичного прийняття рішень, зокрема такі як плебісцит та референдум, і в якій інформаційно-комунікативні технології використовуються для проведення онлайн-опитувань та дискусій.

4) Деліберативна демократія – модель демократії, що базується на відкритому, вільному та рівному обміні інформацією та думками щодо політичних проблем та їхніх рішень. Важливість соціальних мереж та соціальних медіа дає змогу залучити якомога більше громадян до обговорення та дебатів у онлайновому режимі.

5) Партисипаторна демократія - модель демократії, яка забезпечує вплив на управління активних громадянських позицій та забезпечує формування політичного порядку денного на основі поєднання прямої та представницької демократії. Соціальні мережі та соціальні медіа важливі для цієї моделі, оскільки дають змогу підвищити обізнаність громадян в тій чи іншій проблемі та дають їм механізм впливу на політику. Інформаційно-комунікативні технології надають громадянам доступ до різноманітних форм політичної участі, відповідно до потреб та можливостей кожного.

6) Лібертаріанська демократії – модель, за якої цінність представляє собою автономність політичної участі громадян у власних асоціаціях. Соціальні мережі дають змогу асоціаціям громадян бути самостійними активними учасниками політичного дискурсу та процесу та не залежати від державних інституцій задля вирішення тих чи інших питань.

Відповідно до оптимістичної оцінки впливу соціальних мереж на політичний процес, технологічний розвиток, включаючи соціальні мережі та медіа, зробив розвиток демократії більш ефективним. Розвиток комунікаційних технологій забезпечив більш безпосередню та активну участь громадян в політиці та створив нові способи впливу на прийняття рішень. Узагальнюючи основні сформовані різними дослідниками та експертами тези щодо позитивного впливу на демократію Інтернету загалом та соціальних мереж зокрема, дослідники Кеннет Хакер та Ян ван Дейк у своїй роботі «Цифрова демократія. Проблеми теорії та практики» називають наступні:

1. Інформаційно-комунікативні технології збільшують масштаб і швидкість надання інформації. Це допомагає збільшити обізнаність громадян;
2. Політична участь полегшується, і такі бар'єри як апатія, сором'язливість, обмеженість, час тощо можуть бути нівельовані;
3. Мережеве спілкування створює нові способи організації дискусій з конкретними тематичними групами, забезпечує невисоку вартість дистрибуції тощо;
4. Мережа дозволяє новим політичним спільнотам виникати вільно від втручання держави;
5. Ієрархічна політична система стає більш горизонтальною за рахунок збільшення політичного мережевого спілкування;
6. Громадяни мають більший вплив у створенні порядку денного для уряду;
7. Мережеве спілкування допоможе усунути спотворювачів-медіаторів, посередників - журналістів, депутатів, партії тощо;
8. Політика зможе більш безпосередньо реагувати на думки та проблеми громадян, оскільки інформаційно-комунікативні технології та мережеве спілкування дають можливість проведення своєрідних маркетингових досліджень у сфері маркетингу;
9. Інформаційно-комунікативні технології та мережеве спілкування допоможуть вирішити проблеми представницької демократії, такі як територіальність виборчих округів тощо [65].

Функції, які при цьому виконують соціальні мережі та соціальні медіа в політичній комунікації, можуть бути наступними: 1) створення, зберігання та поширення політичної інформації; 2) рекламне просування та зв'язки з громадськістю; 3) ініціація широких дискусій та обговорень щодо вирішення різних соціально-політичних питань; 4) налагодження комунікації між політиками та громадянами, між виборцями та представниками; 5) підвищення підзвітності та політичної

відповідальності. Дослідниця Морозова наводить наступні функції політичної комунікації в мережі Інтернет, яка є застосовною і щодо соціальних мереж: комунікативна (встановлення контакту для цілеспрямованого впливу), когнітивну (як специфічне середовище для пізнавання реальності), інформативну (як середовище для накопичення та збереження інформації), культуруотворюючу (як середовище для формування інформаційної культури та окремих субкультур), естетичну (як засіб реалізації художньо-творчого потенціалу) та експресивну (підкреслює суб'єктивне ставлення мовця до позначення предметів і явищ дійсності) [24, с. 157].

Політичне використання соціальних мереж є унікальним для сайтів соціальних мереж і суттєво відрізняється від загальної участі в політичній мережі в Інтернеті тим, що воно охоплює здатність людей не лише обмінюватися інформацією про політику, а й публічно приєднуватись до груп [44, р. 415]. Політична участь у соціальних мережах відрізняється від традиційної нижчим бар'єром залучення та відносно невисокою ресурсозатратністю для її реалізації.

Дослідниця Лариса Кочубей стверджує, що Інтернет як новий засіб політичної комунікації здатний значно поліпшити якість політичної дискусії, а інтернет-технології спрямовані на зміцнення сучасних демократичних інститутів, що за рахунок застосування інформаційно-комунікативних технологій можуть значно підсилити свою роль у демократичному процесі [18, с. 185]. Петро Олещук визначає такі важливі суспільно-політичні функції мережі Інтернет як створення певного дискурсу довкола значимих суспільно-політичних проблем, генерування комунікативного середовища, що може виступати базою для громадсько-політичного руху, координація та взаємодія громадян між собою з метою вирішення певних спільних завдань або реалізації політичних проєктів [26, с. 311]. Крім того, соціальні мережі дозволяють організувати одночасні збори великої кількості громадян, які б за інших обставин ніколи не змогли

взаємодіяти особисто – таким чином, відбувається своєрідне відтворення античних “народних зборів” як форми народного волевиявлення, що свідчить про значний політичний потенціал, що міститься у соціальних мережах [27, с. 337].

Варто зазначити, що в науковому та політичному дискурсі представлені не лише оптимістичні, але й песимістичні настрої щодо місця й ролі мережі Інтернет в політиці та її впливу на демократію. Вплив Інтернету та, зокрема, соціальних мереж на політику став предметом новітніх політологічних досліджень, в яких вченими використовуються як кількісні, так і якісні дані. Актуальними питаннями щодо політологічних досліджень у сфері соціальних мереж є ряд наступних. Чи посилює Інтернет політичну поляризацію? Чи надає Інтернет можливості конкурувати у впливі на політичний порядок денний простим громадянам з політичними елітами? Чи може Інтернет допомогти громадянському суспільству протистояти диктаторам, або ж навпаки він посилює спроможність авторитарних режимів утримуватися при владі?

Представники Римського клубу, зокрема його співпрезиденти Ернст Ульріх фон Вайцеккер та Андерс Війкман у своєму звіті за 2018 рік зазначили, що соціальні медіа попри те, що вони є практичними та корисними для повсякденного життя, для обміну новинами та обґрунтованими думками, стали засобами для посилення конфліктів та поширення наклепів, а також для поширення «постправди» [90, р. 5], в той же час політичний дискурс засмічується. Однак дослідники підтримують тезу про те, що за допомогою інформаційно-комунікативних технологій, зокрема завдяки соціальним мережам, пряма демократія стає ближчою до реалізації, хоч багато аспектів мережі Інтернет є проблемними, зокрема раціональність (мудрість) голосувань, силоси безглузких думок тощо. Втім, ці явища, на думку дослідників, не є аргументом проти демократії в мережі Інтернет.

Сучасний історик та філософ Ювал Ной Харарі у своїй роботі «21 урок для XXI століття» стверджує, що революцію в інформаційних технологіях здійснили інженери, підприємці та заклади освіти, які, однак, не задумувалися щодо можливих політичних наслідків [40]. Харарі вважає, що з розвитком алгоритмів, що базуватимуть свої розрахунки на величезних масивах даних про громадян, призведе до диктатури технологій навіть при формальному збереженні демократичного фасаду.

Як зазначають Дж. Фрідланд та К. Роджерсон, нові інформаційні та комунікаційні технології, до яких можна віднести і соціальні мережі, цілковито змінили ландшафт колективної дії. При цьому засобами соціальних мереж як механізму політичної мобілізації можуть користуватися як опозиціонери-демократи, противники авторитаризму чи корупції, так і радикальні антидемократичні сили чи терористичні групи. Саме тому дослідник Вахула вказує на те, що слід пам'ятати про проблемний, дисфункціональний аспект політичного застосування соціальних мереж [4, с. 36].

Дослідник Динник вважає, що використання соціальних мереж може бути використане як у позитивних цілях, з метою налагодження контакту та поширення правдивих відомостей з боку держави до народу, так із негативного боку, а саме дискредитації представників влади чи політичних діячів. Для формування і розвитку суспільства важливе формування правильного уявлення про державу, право та політику, встановлення та налагодження соціальних відносин між публічними службовцями та громадянами [12].

Сучасні комунікації, особливо мережевого типу, відіграють значну роль у формуванні інформаційного суспільства, яке ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках [2, с. 121]. Соціальні мережі стають окремим соціальним інститутом, що зумовлено наявністю певної системної організації, окремих суспільних груп в соціальних мережах, а також їхньою інтегрованістю в суспільно-політичне життя і великою

роллю щодо соціалізації індивідів. Дослідники Ковтун та Похило стверджують, що в наш час вже фактично можна виділити своєрідний віртуальний тип політичних відносин, зумовлений мережею Інтернет [16]. Дослідник Олег Боднарчук говорить про те, що зі стрімким розвитком Інтернет-аудиторії, зокрема в Україні, утворюється специфічне мережеве соціокультурне середовище, а також конструюються нові моделі соціальної та політичної активності, поведінки. Юлія Половинчак також вважає, що розвиток сучасних інформаційно-комунікативних сприяв виникненню нового культурного, мовного, інформаційного середовища, нової соціокультурної реальності [29]. Це свідчить про те, що Інтернет-мережа наразі є не просто інструментом чи технологією, але і особливим середовищем, ще одним буттєвим простором людини, який так чи інакше зумовлює, визначає наше життя.

Інший науковий підхід полягає в тому, що мережа Інтернет та веб-технології не змінюють докорінно політичну комунікацію, а соціальні мережі є лише новою технологією, яка дозволяє вивести політичний процес на новий якісний рівень [24, с. 156]. Попри те, що соціальні мережі несуть в собі нові форми політичної участі та моделі політичної поведінки, а також є інтерактивною формою зв'язків з громадськістю, усі основні якості, характеристики та функції політичної комунікації зберігаються, а тому ми не можемо говорити про кардинальну трансформацію – соціальні мережі лише доповнюють традиційну політику, не створюючи нової.

Таким чином, з науковим розвитком проблеми впливу інформаційно-комунікативних технологій, зокрема соціальних мереж та соціальних медіа, дослідниками був розроблений інструменталістський підхід, який розглядає ці технології як інструмент, котрий можна використовувати як на благо демократичного розвитку, так і на її руйнування, а також підхід до соціальних мереж як нового політичного середовища зі своїми особливостями та закономірностями. Відповідно до цього підходу технології та використання технологій пристосовані до соціальних та

політичних умов, в яких вони інтегровані та функціонують, а тому самі по собі не мають визначального впливу.

Інструменталістський підхід критикується деякими дослідниками як занадто спрощений. Критики цього підходу вважають, що політичний контекст використання технології та політична теорія, що пояснює контекст та використання, часто ігноруються, а характеристики самої політичної системи, в контексті якої розглядається вплив соціальних мереж на політику, не враховуються. Так, українська дослідниця Войнова стверджує, що інструменталізм легко призводить до ідеї технологічного виправлення. Ця волонтаристська ідея полягає у тому, що нові технології можуть вирішити більшість, якщо не всі, соціальні проблеми [6, с. 26]. Такий підхід є занадто поверхневим, оскільки проблеми впливу соціальних мереж на демократію мають набагато глибші причини. Цифрові медіа не є просто набором інструментів, вони, як і будь-які інновації, поступово трансформують суспільство у взаємодії із соціальною, культурною, політичною та економічною сферою. Можна відзначити важливу роль соціальних мереж у формуванні політичних рішень та переконань громадян, особливо в молоді, а не просто як засобу поширення політичних меседжів.

Загалом, дослідниця Морозова, маючи на меті поєднати ці два підходи, приходять до висновку, що розвиток політичної мережевої комунікації відбувається в двох напрямках. Перший напрям полягає у транспозиції або дублюванні частини функцій традиційних форм політичної комунікації для розширення можливості їхнього використання, надання їм нового якісного розвитку. Другий напрям є створенням паралельних або ж нових мережевих форм політичної комунікації, які мають нові самостійні функції та широкі можливості своєї реалізації [24, с. 159].

Петро Олещук, звертаючи увагу на мобілізаційний потенціал соціальних мереж, вважає, що вони здатні формувати порядок денний і

виступати майданчиками для координації безпосередніх протестних акцій, при цьому форми протестної активності можуть бути різноманітними. Важливо, що соціальні мережі створюють у суспільстві певний загальний фон для осмислення політичних подій, формуючи громадську думку не безпосередньо, а через визначення тем політичного дискурсу [26, с. 314].

Вважається, що дискурс соціальних медіа характеризується демократичністю, оскільки гіпертекст принципово відкритий доповненню й навіть вимагає від свого споживача активного співробітництва [29]. Соціальні мережі дають змогу долучитися до дискурсу необмеженій кількості людей, при цьому доступ до цього дискурсу є відкритим – він доступний попри просторові та часові обмеження, попри вікові, культурні, мовні, політичні відмінності, він інклюзивний для людей з фізичними вадами тощо. Діалогічність та полілогічність, постійний і повноцінний зворотний зв'язок дискурсу соціальних мереж, як зазначає Юлія Половинчак, визначає його демократичність. Соціальні мережі дають суспільним групам миттєву можливість ідентифікації та самовизначення, які дуже важко сформувані в реальному просторі.

Кожен, хто має доступ до соціальних мереж, може виступати як одержувачем, так і відправником інформації, що дозволяє здійснювати ефективну віртуальну взаємодію комунікантів один з одним та з політичними інституціями [24, с. 157]. Це робить процес комунікації більш активним, динамічним та взаємообумовленим: як адресант, так і адресат виступають в ролі активних учасників комунікації та мають можливість впливати на її розвиток. Подібна взаємодія здатна подолати ієрархізм владних структур, і цим нівелювати залежність громадян від інституціональних посередників, партійних і державних організацій, а також може надати механізм впливу на них. Цим механізмом впливу може стати контроль за процесом голосування на виборах, участь в роботі тематичних політичних форумів, участь в онлайн-опитуваннях щодо

важливих суспільно-політичних питань, обмін електронною кореспонденцією з представниками політичних сил тощо.

Дослідник Сергій Володьонков зазначає, що соціальні мережі, які станом на сьогодні активно розвиваються в інтернет-просторі, визначають те, яким чином людина отримує інформацію і як взаємодіє з іншими людьми [7]. Крім того, дослідник вважає, що нові інформаційно-комунікативні технології істотно змінили і продовжать змінювати в технологічно розвинених демократіях способи впливу на громадську думку в рамках проведення політичних кампаній, та активно проникатимуть в основні сфери життя громадянського суспільства, трансформуючи способи комунікації як всередині між його представниками, так і між суспільством і владою, змінюючи моделі поведінки комунікаторів та цільових аудиторій комунікації. На думку Володьонкова, це неминуче призведе, якщо вже не призводить, до істотної зміни способів і моделей ведення сучасних політичних кампаній. Враховуючи, що думку дослідник сформулював ще у 2011 році та зважаючи на подальші політичні події, зокрема президентські вибори в США 2016 року, можна констатувати, що прогнози Володьонкова справдилися.

Вважається, що увага до проблеми впливу соціальних мереж на політичний процес у межах європейського та північно-американського наукового дискурсу активізується у другій половині першого десятиліття XXI ст., коли безпосереднім об'єктом аналізу стають перші політичні кампанії, які засвідчили значний потенціал використання електронних соціальних мереж з метою політичної агітації [27, с. 337].

Інтернет як нове інформаційно-комунікаційне середовище надає нові можливості для ведення передвиборчих кампаній, надає різноманітні канали взаємодії з виборцями. З точки зору політичних акторів важливо брати активну участь у політичній комунікації, заснованій на використанні соціальних мереж, особливо під час виборчих кампаній. Відповідно до

цього, соціальні мережі являють собою ідеальний засіб та інформаційну базу для оцінки громадської думки щодо політики та політичних позицій в суспільстві, а також для створення підтримки громадян кандидатів на ті чи інші державні посади.

Так, на президентських виборах у Франції 2007-го року Ніколя Саркозі здобув вирішальну перемогу в другому турі над кандидатом від Соціалістичної партії Сеголеном Руаялем. Під час цієї кампанії відкрилася велика кількість Інтернет-блогів, порталів новин, веб-сайтів та віртуальних дискусійних просторів, що були повністю присвячені президентським виборам. Як вважається дослідниками, соціальні мережі мали сильний вплив на результати виборів, оскільки 40% користувачів мережі Інтернет, що відповідає 20% усіх французів, повідомили, що саме мережа мала остаточний вплив на їхнє рішення щодо голосування [49]. Таким чином можна констатувати, що вперше у французькій політиці перебіг та результат виборів було вирішено в Інтернеті.

Президентські вибори в США в 2008 році були першими, на яких усі кандидати намагалися безпосередньо зв'язатись з американськими виборцями через веб-сайти соціальних мереж, зокрема Facebook. У цій президентській виборчій кампанії кандидат від Демократичної партії Барак Обама вдався до створення власної соціальної мережі, метою якою була саме політична діяльність – вона була спрямована на об'єднання та мобілізацію електорату, ефективну комунікацію та координацію використання зібраних ресурсів. Політичні консультанти та технологи Обама перетворили соціальну мережу з супровідного політичного інструменту на основний механізм політичної взаємодії з виборцями, ключовий політико-інформаційний простір. Це зумовило те, що у науковому дискурсі почали досліджувати використання соціальних мереж як ефективний інструмент політичної комунікації та мобілізації, що не потребує використання грошей великого бізнесу і, таким чином, робить кандидата дійсно незалежним. Перемога президента Обама розглядалася

як свідчення того, що Facebook став невід'ємною частиною американської політики та демократії.

Після президентських виборів в США 2016 року та з перемогою на них Дональда Трампа вивчення соціальних мереж у політичних науках змістилося до їхнього негативного впливу на політику. Суперечка щодо президентських виборів у США 2016 року була найвищою. Після цих виборів, а також, наймовірніше, після проведення референдуму щодо виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу, уряди усього світу та онлайн-платформи почали приймати нові політики щодо дезінформації, модерації вмісту соціальних мереж та політичної реклами. Широке занепокоєння з приводу впливу соціальних мереж на демократію призвело до зростання кількості досліджень в цьому напрямку. Як стверджують дослідники Натаніель Персілі та Джошуа Такер, велика кількість науковців та експертів зверталися до технологій соціальних мереж, шукаючи пояснення політичним процесам 2016 року, перекладаючи провину на ботів, іноземне втручання, дезінформацію в Інтернеті, проблеми цільових груп та ехокамери, та інші явища, пов'язані з соціальними мережами. Починаючи з 2016 року, аналіз будь-яких виборів, громадських рухів, популістських перемог чи випадків політичного насильства майже неминуче включатиме певну оцінку ролі соціальних мереж як одного з найважливіших чинників політичного процесу [80, р. 21].

Водночас вважається, що на пострадянському просторі ефективність соціальних мереж є нижчою [16]. Так, наприклад, перемога на президентських виборах Володимира Зеленського вважається результатом підтримки з боку телебачення, тобто традиційних медіа. Соціологи підтверджують, що Інтернет не є основним джерелом для отримання інформації громадянами України [13] [25] [43]. Тим не менш, дослідження вказують на те, що соціальні мережі нарощують свою популярність за рахунок молоді.

Інтернет-мережа в Україні почала розглядатися як потенційно корисний ресурс для протестної політичної мобілізації вже у 10-х роках XXI століття, після Помаранчевої революції. З поширенням серед українців доступу до соціальних мереж, відповідних технічних засобів та умов щодо виходу в Інтернет, політичні події та проблеми почали набувати все ширшого та оперативнішого розголосу. Якщо під час Помаранчевої революції дії протестувальників координувались за допомогою мобільного зв'язку, то в 2013 р. цю функцію виконали соціальні мережі. Популяризація соціальних мереж відбулась завдяки збільшенню кількості користувачів інтернетом – з 1,8 млн. осіб в 2004 р. до 17,6 млн. в 2013 р [22, с. 18].

Зокрема, такі платформи як Facebook та VK дозволяли громадянам об'єднуватися у онлайн-спільноти однодумців, поширювати свої думки та формулювати власне ставлення та позицію до політичних проблем, ділитися новинами у доволі швидкі терміни часу. Щодо сучасного стану, то важливим є використання анонімних каналів інформації на кшталт Телеграму, інтернаціоналізація політики та суспільних проблем тощо.

Існує позитивний зв'язок між впливом та використанням цифрових засобів масової інформації, з одного боку, та ступенем політичної участі, з іншого. Платформи для соціальних мереж, такі як Twitter, YouTube та Facebook, значно помножили можливості для отримання та розповсюдження політичної інформації, надаючи таким чином користувачам Інтернету різноманітні додаткові точки доступу до політичної інформації та діяльності, яка не потребує великих витрат у часі, ресурсах та зусиллях.

Відеозаписи безпосередньо з місця подій, зокрема відео з жорстоким поведінням силових структур, докази неправових дій державних посадовців та злита конфіденційна інформація, зокрема записи телефонних розмов чи переписки, дозволяють розбурхати протестні настрої серед населення. Особливість тут полягає в тому, що аудиторія сприймає не

повідомлення від ЗМІ, до яких вони можуть відчувати недовіру чи сприймати їхні повідомлення з певною апатією, наче театральне дійство чи кінофільм з екранів телевізора, однак сприймають «первинну і об'єктивну» інформацію з місця подій, без обробки, знятою такими самими людьми, як і вони самі, з якими можна себе ідентифікувати. Однак

Як зазначає дослідниця Макаренко, в розгортанні Євромайдану вирішальну роль відіграли саме соціальні мережі, а подальший перебіг подій здебільшого визначався оперативністю взаємодії і в соціальних мережах, і завдяки мобільному зв'язку його учасників і небайдужих. Як засвідчують соціологічні дослідження у розгортанні протестних настроїв та мобілізації населення, соціальні мережі перетворилися на вирішальний чинник формування громадянського суспільства в Україні, вийшовши на перше місце серед агентів інформаційного впливу [20].

Попри свій мобілізаційний потенціал, соціальні мережі все частіше використовуються для посилення неправдивих заяв та розмежування громадян щодо гарячих проблем в Україні. Після 2014 (війна на Сході України) та особливо після 2017 (блокування російських інтернет-сервісів) років соціальна мережа Facebook отримала в Україні неабияке зростання аудиторії, однак в той же час почав формуватися ринок маніпуляції інформацією в цій мережі. Внутрішній ринок для цифрової пропаганди онлайн в Україні є достатньо розгалужений, включає багато гравців, але, в основному, він є імпліцитним.

Це свідчить про те, що соціальні мережі є досить перспективним інформаційно-політичним простором в Україні, що вимагають детального, ґрунтовного дослідження.

Таким чином, соціальні мережі мають подвійний вимір розуміння – реальний та віртуальний. Віртуальні (або ж електронні) соціальні мережі як специфічні інформаційно-комунікативні системи дуже сильно змінили політичний процес, що зумовило активне дослідження цього впливу зі сторони політологів. Серед дослідників існують різні підходи щодо того,

наскільки докорінними та системними є зміни, що відбулись на рахунок впливу електронних соціальних мереж на суспільство в цілому та політичну сферу зокрема. Вплив на демократичні процеси з огляду на специфіку соціальних мереж є очевидним, однак в науковому та політичному дискурсі сформувалися оптимістичні та песимістичні настрої щодо цього.

Розділ 2. Виклики та загрози впливу соціальних мереж на політику у демократичних державах

Перш ніж розглянути основні виклики та загрози впливу соціальних мереж на демократію, необхідно визначити сутність демократії. Коли ми говоримо про демократію, необхідно враховувати, що існує два підходи до її трактування. Відповідно до мінімалістичного підходу (або ж дескриптивного), демократія означає специфічну процедуру обрання влади шляхом голосування населення. Тобто, це визначення демократії відповідно до реальної політичної практики, за якою це кожна політична система, для якої характерні 1) наявність у громадян права брати безпосередню чи опосередковану участь в ухваленні колективних рішень, формувати вищі органи державної влади; 2) існування чітких та дієвих процедурних правил для політичної участі громадян та діяльності політичних акторів; 3) наявність реальних альтернатив для вибору, наявність вільної політичної конкуренції.

За іншим, розширеним (або ж нормативним) підходом, демократія означає не лише наявність виборів, однак передбачає ряд інших ознак. Так, американський політолог Ларрі Даймонд визначає демократію через чотири основних компоненти:

1. Це політична система, за якої влада формується та змінюється внаслідок вільних та чесних виборів.
2. Це специфічна політична культура, що передбачає активну участь громадян у політиці та громадському житті.
3. Це реальна наявність захисту та дотримання прав людини для всіх громадян.
4. Це верховенство права, за яким закони та процедури однаково поширюються на всіх громадян [57].

Як зазначає український науковець Петро Шляхтун, універсальними демократичними процедурами є: вищий політичний законодавчий орган обирається народом; органи державної влади та самоврядування є

виборними; виборці повинні бути рівними у правах, а виборче право — загальним; всі виборці повинні мати рівне право голосу; голосування повинне бути вільним; вибір із ряду альтернатив повинен виключати голосування списком; вибори повинні здійснюватися на всіх рівнях більшістю голосів; рішення більшості обмежують права меншості; орган влади повинен користуватися довірою інших органів влади; відносини суспільства та обраних ним органів влади повинні бути взаємними й симетричними, з гарантованою законом і реакціями виборців відповідальністю носіїв влади; демократія існує під неперервним і пильним громадським контролем; держава й суспільство напружують дієві механізми упередження та усунення конфліктів на всіх соціальних і політичних рівнях [42, с. 389].

Загалом же, до основних елементів демократії відносяться: рівність, співучасть, владу більшості з її обмеженням та контролем в інтересах меншості, терпимість, наявність та реальне дотримання основних прав громадян, правова та соціальна державність, поділ влади, наявність загальних вільних і чесних, конкурентних виборів, плюралізм та конкуренція різних думок і позицій, гласність, прозорість та підзвітність влади тощо. Соціальні мережі зачіпають саме демократію у її розширеному, нормативному трактуванні, оскільки здатні негативно впливати на принципи та умови її ефективного функціонування.

Дослідження інформаційно-комунікаційних технологій виявили, що наслідки технічних змін пом'якшуються та переконаються за допомогою різноманітних інших соціальних факторів, що призводить до часто непередбачуваних та небажаних наслідків будь-яких технологічних інновацій [87, р. 2]. Попри те, що електронні соціальні мережі відповідно до своїх особливостей трактуються як технологія, яка якнайкраще сприяє демократії, деякі сучасні науковці переконані, що насправді соціальні мережі несуть в собі приховану небезпеку для демократії. Так, деякі дослідники стверджують про сприяння соціальних мереж новим типам

колективних дій, про розширення почуття спільності за рахунок їхнього використання, про можливість окремих активістів шукати одне одного та розпочинати колективні акції, що соціальне використання Інтернету сприяє публічним дискусіям та формулюванню проблем. В той же час проводяться дослідження, які свідчать про те, що використання Інтернет-технологій дозволяє авторитарним режимам розширити нагляд за політичною діяльністю громадян [67, р. 6].

Велика кількість дослідників наголошують на потужній ролі соціальних мереж у поваленні диктатур та встановлення демократії [26]. При цьому основна увага приділяється важливості соціальних медіа як платформи для обговорення ідей, досвіду та обміну знаннями. Актуальним є сучасний феномен «хмарних революцій», коли за допомогою соціальних мереж та інтернет-медіа можна швидко мобілізувати прибічників для політичних дій. Так починався Євромайдан у 2013 році, так протікали революції на Близькому Сході та у країнах Магрибу під час Арабської Весни. Повідомлення із закликами чи інформацією легко поширювалися масами, що спричинило особливу потугу цих соціальних процесів.

Так, наприклад, великі соціальні мережі Facebook та Twitter стали потужними каналами комунікації, що дозволило протестувальникам в Єгипті обійти державну цензуру. Саме за допомогою цих соціальних мереж мобілізували мільйони громадян для участі в політичних акціях, скоординували діяльність розрізнених протестувальників, дали опозиції засіб для об'єднання та формування нового політичного провіду. Попри те, що після революції в Єгипті багато кіберентузіастів почали вказувати на Єгипет як на потужний приклад того, чого може досягти свобода Інтернету за правильних обставин в плані становлення демократії, їхні критики поставили під сумнів чільне місце соціальних мереж в успіху єгипетської революції [55, р. 44]. Основним аргументом є те, що саме люди, а не інструменти, роблять революції. Іншим аргументом проти абсолютизації соціальних мереж у встановленні демократії є позиція, що соціальні

мережі насправді відігравали досить незначну роль в Єгипті у порівнянні з іншими факторами, зокрема діяльністю «Братів-мусульман», ентузіазмом від попередньої успішної революції в Тунісі, розчаруванні військових кіл правлінням Мубарака та впливі інших інструментів мобілізації, таких як SMS та супутникових засобів масової інформації. Крім того, існує думка, що соціальні медіа могли навіть нашкодити революції, дозволивши уряду контролювати активістів та навіявши користувачам Facebook хибне відчуття безпеки стосовно їхнім актам непокори уряду.

Американські дослідники, зокрема Шон Адай та Марк Лінч, зазначають, що спроба Єгипту перейти до демократії після повалення президента Хосні Мубарака закінчилася бурхливою політичною поляризацією та військовим переворотом, таким чином ставлячи питання про те, чи сприяли соціальні медіа провалу демократичної консолідації. Адай та Лінч прийшли до висновку, що соціальні медіа кидають виклик демократичній консолідації шляхом прискорення та посилення небезпечних тенденцій, таких як поляризація, страх та знелюднення суперників. Швидкість, емоційна інтенсивність та ехокамерні властивості вмісту соціальних мереж змушують користувачів відчувати більш екстремальні реакції. Соціальні мережі особливо підходять для погіршення політичної та соціальної поляризації через свою здатність надзвичайно швидко та інтенсивно поширювати жорстокі образи та лякливі чутки через відносно закриті спільноти однодумців [45]. Кластеризація в мережі спільнот однодумців має негативні наслідки для демократичної консолідації.

Таким чином, попри те, що соціальні мережі у політиці здатні дестабілізувати авторитарні режими, їх може бути недостатньо для побудови самодостатніх ефективних демократій. Крім того, авторитарні держави здатні адаптуватися до нових викликів соціальних мереж. Сама простота колективних дій, що відбуваються у віртуальному просторі на базі соціальних мереж, може ускладнити побудову більш сильних

демократичних структур, що можуть досягати довгострокових політичних цілей. Таким чином, соціальні мережі мають деструктивний політичний потенціал, але не конструктивний.

У 2018 році керівництво соціальної мережі Facebook визнало, що платформа не може гарантувати користь соціальних медіа для демократії [59]. Представник Facebook Самід Чакрабарті тоді визнав, що «якщо і є одна фундаментальна правда про вплив соціальних медіа на демократію, то це те, що вони посилюють людські наміри - як добрі, так і погані» [52]. Чакрабарті зазначив, що вибори президента США у 2016 р. висунули на перший план ризики іноземного втручання, фейкових новин та політичної поляризації. Безпрецедентна кількість людей, на думку Чакрабарті, спрямовує свою політичну енергію через Facebook, через що платформа використовується непередбаченими способами із наслідками для суспільства, які ніколи не очікувались.

Відповідно до досліджень Фонду Демократії (Democracy Fund), які відбулись за рік до публічного визнання проблеми впливу соціальних мереж на демократію представниками Facebook, можна визначити шість ключових способів, якими електронні соціальні мережі загрожують демократії:

- 1) поглиблення поляризації громадянського суспільства через ехокамери та фільтрувальні бульбашки;
- 2) швидке поширення дезінформації та фейків, посилення популістської та неліберальної хвилі по всьому світу;
- 3) створення конкуруючих реальностей, зумовлених їхнім переплетенням алгоритмами за популярністю та законністю;
- 4) соціальні мережі вразливі до політичного захоплення (здійснення жорстокого впливу однією або кількома екстрактивними елітами на користь своїх інтересів та пріоритетів та зі завданням шкоди загальному благу над циклами державної політики та державними органами з потенційним впливом на нерівність, зокрема на економічну, політичну чи

соціальну, та на правильне функціонування демократії) та маніпуляцій з виборцями, що дозволяє зловмисним політичним акторам поширювати дезінформацію та приховано впливати на громадську думку;

5) збір безпрецедентних обсягів даних, які можна використовувати для маніпулювання поведінкою користувачів;

б) полегшення поширення мови ворожнечі, публічного приниження та цілеспрямованої маргіналізації груп громадян, що опинились у меншості [56].

Представник Facebook Самід Чакрабарті визначає наступні загрози для демократії, які містять в собі соціальні мережі:

1) іноземне втручання – використання соціальних медіа як зброї в інформаційній війні;

2) хибні новини – цілеспрямоване чи неусвідомлене поширення дезінформації та містифікацій, що можуть викликати резонанс у суспільстві та вплинути на громадську думку;

3) ехокамери – створення однополярних інформаційних просторів;

4) політичні дошкуляння (харасмент) – віртуальні знущання та погрози через політичні погляди користувачів, мова ненависті;

5) нерівна участь – користувачі великих соціальних мереж представляють усі сфери життя, але не всі використовують свій голос однаковою мірою. Сприйняття думок небагатьох активних користувачів за думку більшості сприяє виробленню неефективної політики [52].

Олександр Савчук виокремлює наступні проблеми соціальних мереж, які характерні і для політичної сфери:

1) соціальні мережі, у порівнянні з іншими засобами масової комунікації, мають більшу ефективність використання, що обумовлено їхньою масовістю, миттєвим розповсюдженням інформації та потужним зворотнім зв'язком;

2) комунікаційний інструментарій соціальних мереж створює широкі можливості для розповсюдження дезінформації;

3) соціальні мережі, з одного боку, виступають як інструмент соціалізації, а з іншого, як інструмент цільового впливу, який може бути використаний стосовно великих соціальних груп;

4) соціальні мережі створюють умови для об'єднання людей у групи відповідно до ціннісних орієнтацій, що може бути використано для посилення поляризації в суспільстві;

5) великі масиви даних в соціальних мережах, які містять інформацію про їх користувачів, дозволяють отримати інформацію більш точну, ніж за допомогою соціологічних опитувань. Володіння цією інформацією підвищує ефективність маніпуляційних заходів [37, с. 294].

Соціологічні дослідження свідчать, що вплив розважального контенту в Інтернеті витісняє традиційні ЗМІ, що містять більше політичних новин [93]. Таким чином, це призводить до зменшення явки, особливо серед менш освічених та молодих людей, які частіше використовують соціальні мережі для розваг, а не для політичної комунікації. Ця тенденція спостерігалась в нульових роках ХХ століття, однак змінилась в середині 10-х років, коли соціальні мережі почали активно використовуватись як для маніпуляцій та популістських цілей, так і як альтернативні засоби масової комунікації для маргіналізованих політичних сил, які не могли реалізувати свої потреби за рахунок традиційних медіа.

Існує припущення, що велика кількість інформації призводить до бідності уваги [67, с. 9]. Електронні соціальні мережі завдяки практично цілковитій відсутності обмежень для користувачів відіграють свою роль у вільному поширенні інформації та створюють комфортне плюралістичне середовище для обміну своїми думками та для висловлення своїх громадянських позицій [3, с. 311]. Зростання інформаційних потоків роблять неможливим свідоме сприйняття політичної інформації як основи для раціонального вибору. У країнах, де демократія перебуває на етапі свого становлення, може виникнути проблема, коли держава вже не

контролює комунікативні мережі, що складаються у публічній політичній сфері, а громадянське суспільство ще не готове до впливу на цю сферу. За таких обставин пересічному громадянину важко в інформаційному потоці виокремити варту уваги, якісну інформацію [20].

Громадяни, попри те, що вони можуть вільно приєднуватися до політичної дискусії в соціальних мережах та пропонувати нові теми для обговорення, звертають увагу не на всі теми, а тому ми можемо говорити, що попри формальну рівність у виробленні контенту, одні теми є доступнішими за інші. Розподіл отриманих відповідей на запити між учасниками мережі є ще одним показником рівності або нерівності соціальної мережі. Кожен індивід попри можливість зв'язку з кожним іншим користувачем мережі має різну кількість прямих зв'язків, що ставить користувачів у різні умови. Науковцями був сформульований «закон влади в соціальних мережах», відповідно до якого у широкомасштабних мережах кількість прямих зв'язків між учасниками мережі розподіляється нерівномірно - дуже мало вузлів мають велику кількість прямих зв'язків (ребер), тоді як більшість вузлів мають вкрай невелику кількість зв'язків.

Таким чином, попри деклароване різноманіття голосів та можливість кожного бути почутим, соціальні мережі не гарантують цього насправді. Навіть навпаки – специфіка поширення інформації в соціальних мережах є такою, що яскрава, різка, емоційна інформація, що апелює до відчуттів та інстинктів, а не до раціональності індивіда, поширюється найшвидше. Соціальні медіа побудовані на швидкій реакції аудиторії, що підштовхує всіх учасників комунікаційного процесу до створення виключно емоційного контенту. Алгоритми таких соціальних мереж як Facebook чи Twitter схильні показувати користувачам в першу чергу той контент, який викликає найбільше реакцій. Це значно погіршує якість суспільно-політичного дискурсу, адже ставить апеляцію до емоцій вище та ефективніше за змістовний обмін зваженими аргументами. Юлія

Половинчак вважає, що некритичне сприйняття інформації в електронних соціальних мережах зумовлено різким зростанням потоків інформації і швидкості зміни повідомлень, високою експресивністю повідомлень, анонімністю [29].

Комунікація в соціальних мережах є миттєвою, не прив'язаною до умов розташування в просторі, а тому здатною досягти великої аудиторії. Масова комунікація насправді абсолютизується у соціальних мережах, які, в теорії, надають можливість досягти кожного учасника мережі одночасно. Електронна соціальна мережа дає змогу поширювати повідомлення у край короткі часові терміни, повідомлення практично будь-якого ідеологічного чи політичного спрямування до будь-якої аудиторії, яка володіє засобами виходу до Інтернету. Динамічність поширення політичної інформації не дає змогу масовому користувачу критично та раціонально сформулювати власну позицію до неї, через що виникає природна проблема у лідерах суспільної думки, що зможуть поширювати інформацію та пояснювати її для аудиторії.

З масовістю комунікації в соціальних мережах пов'язані такі негативні її риси як анонімність та безвідповідальність. Оскільки віртуальний простір не потребує реальної присутності співрозмовників при комунікації, а реєстрація сторінки на онлайн-платформі соціальної мережі не потребує використання фактичної інформації про користувача, громадяни мають змогу створювати фейкові акаунти без прив'язки до певної особи в реальному просторі, що дозволяє уникнути репутаційних ризиків. Уникнення репутаційних ризиків сприяє зниженню відповідальності за публічні висловлювання та породжує негативні паттерни онлайн-поведінки – тролінг, мову ненависті, цькування тощо. Попри те, що анонімність та відсутність прямої відповідальності за висловлювання може трактуватися позитивно з боку свободи слова, ці явища шкодять якісному дискурсу та викривляють реальний інформаційно-комунікативний простір.

Розглядаючи проблему рівності громадян в соціальних мережах, необхідно зважати на те, що соціально-економічна диференціація має місце і в Інтернеті. Попри те, що користування електронними соціальними мережами вимагає власність відповідної електроніки із можливістю виходу в Інтернет, ресурси для створення якісного контенту також неоднакові. Як стверджує шведська дослідниця Кайза Фаласка, для активності в соціальних мережах потрібні величезні ресурси. Окремі політики можуть бути активними, але тоді соціальні мережі використовуються як звичайний рекламний канал [68]. Під час дослідження виборів у Швеції Фаласка розглядала соціальні мережі як механізм діалогу між політиками та громадянами, однак зрештою виявила, що такі соціальні мережі як Facebook і Twitter використовуються не як засоби для діалогу, а як своєрідні онлайніві рекламні білборди. Варто також зазначити, що соціальні мережі значно спростили ведення агітації, зробивши поширення реклами та вірусних дописів дешевшим, швидшим, більш персоналізованим і часто непомітним для користувача.

Попри те, що соціальні мережі мали б слугувати інструментом ефективної діалогової взаємодії політиків та громадянського суспільства із максимальним залученням індивідів до суспільно-політичного дискурсу, часто використання соціальних мереж відбувається не з метою ведення ефективної комунікації, а з ціллю політичної реклами та піару політичного актора. Це не сприяє демократизації, однак і не шкодить їй, соціальні мережі в цьому випадку виступають лише у ролі інструменту. Таким чином, ніякого діалогу між громадянським суспільством та політиками може і не відбуватись, натомість соціальні мережі виступають при цьому як дешевий канал впливу на політичну поведінку. Перетворення соціальної мережі в технологію маркетингу призводить до того, що вона з віртуального публічного простору стає засобом односторонньої трансляції інформації.

Попри те, що соціальні мережі є дешевими у своєму використанні, насправді ефективно їхнє ведення вимагає витрачання реального часу та уваги політиків. Саме тому дуже часто соціальні мережі перетворюються на місце, де дублюються заяви політиків з інших платформ, а самі акаунти ведуть найняті SMM-спеціалісти. Це зумовлює те, що насправді ніякого діалогу між пересічними громадянами та політиками не відбувається.

Роль соціальних мереж в демократизації та просуванні громадянської участі, яку їм приписують, часто не відповідає дійсності, а радше є ідеальним уявленням про них, сформованим теоретичною мисленнєвою розробкою чи методом екстраполяції і не підкріплена ґрунтовними емпіричними дослідженнями. Попри те, що громадяни в соціальних мережах можуть створювати свій контент, активно ділитися своїми думками та приймати участь у відкритих дискусіях, більшість користувачів соціальних мереж в основному є пасивними споживачами, тоді як у створенні контенту переважає невелика кількість користувачів, які розміщують коментарі та створюють новий контент. Соціальні мережі тяжіють до централізованості: зазвичай, центр мережі, якою є одна людина чи невелика група людей, пов'язаний і пов'язаний майже з усіма іншими користувачами, що складають периферію і мають порівняно незначну кількість зв'язків. Таким чином, центр мережі завжди має можливість здійснювати непропорційний рівень впливу на інших користувачів. Контент аматорів у соціальних мережах не може конкурувати з діяльністю професійних контент-мейкерів, коментарі тих чи інших осіб відрізняються за якістю написання та написаного. Соціальні мережі є чудовим майданчиком для реалізації творчих та інформаційних еліт (а також економічних, які володіють ресурсами для підтримки та використання цих еліт у власних цілях), однак не сприяють забезпеченню фактичної рівності в інформаційному просторі.

Деякі дослідники акцентують увагу на різниці між політикою в соціальних мережах та «реальною політикою». Оскільки соціальні мережі

дають лише інформаційний простір для політичного дискурсу, однак не дають механізмів реального впливу громадян на політику, можна говорити про ризик ілюзії політики в Інтернеті. Залучення громадян в Інтернеті не завжди трансформується в реальному світі в політичні дії, залишаючись віртуальними політичними меседжами. Особливо це явище небезпечне для гібридних демократій: громадяни реалізують свій протестний потенціал в мережі, критикуючи політичну систему в дописах чи підтримуючи інших критиків реакціями (вподобаннями, тощо), а також долучаючись до відповідних тематичних спільнот, однак не переходять до активних політичних дій. Таким чином, обурення поточним станом речей задовільняється віртуально, через імітацію політичної дії, однак в дійсності нічого не змінюється. Соціальні мережі повинні лише доповнювати реальну політичну участь громадян, відкриваючи нові можливості комунікації та доступу до інформації, а не замінювати її.

Деякі дослідники наголошують на ризику десоціалізації індивідів, що більше занурюються у віртуальну дійсність соціальних мереж. Щодо цієї проблеми випрацювано два відходи. Відповідно до першого, що характерний для ранніх розробок цієї проблематики, час, проведений користувачами на сайтах соціальних мереж, може витіснити формування соціального капіталу та відбити їх від політичної участі. Інший підхід, який базується на даних емпіричних досліджень, визначає політичне використання соціальних мереж як стимул до більш широкої участі у політиці [44, р. 415].

Ризик складає і відносно невисока ресурсозатратність політичної участі в соціальних мережах. Існує висока ймовірність того, що політичні актори будуть мотивовані брати участь у дешевих та неефективних, але ефектних формах політики, а не більш дорогих або ризикованих формах колективних дій, що матимуть реальні наслідки. Декларація політичної дії може замінити собою саму політичну дію, оскільки в комунікаційному просторі достатньо інформаційного впливу для завоювання прибічників.

Як стверджує Генрі Фаррелл, Інтернет знижує вартість суто виразних політичних дій більше, ніж вартість фактичного фізичного протесту [60]. Інтернет набагато частіше створює слабкі зв'язки між користувачами, однак саме міцні сильні зв'язки є основою вартісних, якісних політичних дій. Це вказує на неможливість мережі Інтернет благотворно вплинути на залучення громадян до реального політичного процесу через віртуальне середовище, однак групи із сильними мережевими зв'язками, що сформовані в реальності, здатні використати електронні соціальні мережі для власного посилення.

Дослідник Вахула стверджує про існування ряду дилем, пов'язаних із мобілізаційною функцією соціальних мереж. З одного боку, посилення політичної самодіяльності та контролю громадянського суспільства за владою веде до формування добре організованого, сильного демократичного суспільства. З іншого боку, таке посилення може створити бар'єри, що гальмуватимуть функціонування структур влади, відповідно до формули «сильне суспільство – слабка держава» [4, с. 37]. Зростання активності громадян і їх прагнення до набуття реальної політичної суб'єктності, можливості впливати на прийняття політичних та адміністративних рішень стає викликом для всієї політичної системи, особливо у випадку використання нетрадиційних форм політичної участі, які дають соціальні мережі. Як зазначає дослідниця Журавська, поширення Інтернету та соціальних мереж сприяло, принаймні частково, виборчому успіху популістів у Європі та зменшенню політичної підтримки правлячих партій у незрілих демократіях та напівавтократичних режимах [93]. Відповідно до цього твердження можна зробити висновок, що соціальні мережі самі по собі не є сприятливими для демократії, однак вони є ефективним засобом протистояння владі, її публічної критики та мобілізації громадян проти непопулярних політик урядів. Тим не менш, непопулярна політика може провадитися і демократичними урядами, а тому соціальні мережі здатні дестабілізувати як автократії, так і демократії.

Соціальні мережі володіють такою ознакою як реплікація. Це означає, що користувачі мережі шляхом копіювання інформації з різних джерел формують власну персональну сторінку на основі вже створеного контенту [39, с. 27]. З цього виводиться інша важлива ознака соціальних мереж, а саме можливість налаштувати новинний контент, який буде споживатися користувачем, а також відслідковувати лише ту інформацію, яка становить інтерес для користувача. Ця особливість породжує ряд проблем для демократичності соціальних мереж, а саме такі феномени мережі Інтернет як ехокамери, інформаційні бульбашки, поляризацію.

Дослідники зазначають [92], що соціальні мережі, замість того, щоб створювати можливості для обміну думками, сприяють поляризації. Роль соціальних мереж не є чітко визначеною, вона передбачає виникнення парадоксів. Попри те, що соціальні мережі є допоміжним засобом, що сприяє взаємодії, вони також посилюють взаємодію окремих груп та поляризують ці групи між собою в межах спільноти. Створюючи ехокамери, соціальні мережі ізолюють людей від протилежних поглядів на поточні події. Різка поляризація в суспільстві, що збігається з партійною прихильністю, не лише перешкоджає компромісу в розробці та реалізації політики, але також має далекосяжні наслідки для ефективного функціонування демократії в цілому [58, р. 9216].

Попри поширене переконання, що соціальні мережі дозволяють громадянам споживати неоднорідні джерела інформації про поточні події від різноманіття автономних джерел інформації, що представлені в мережі, насправді ці платформи посилюють політичну поляризацію через однорідність соціальних мереж або ж тенденцію людей формувати зв'язки в соціальних мережах з тими, хто схожий з ними за поглядами. При цьому важко встановити, чи соціальні мережі формують політичні думки, чи навпаки, тому існує висока ймовірність, що саме соціальні мережі, а не політична реальність, є основним фактором політичної поляризації. Так чи інакше, соціальні мережі призводять до диференціації користувачів на

спільноти однодумців, інтенсифікуючи зв'язки між членами однієї і тієї ж групи та водночас збільшуючи дистанцію між різними групами.

Поляризація впливає на радикалізацію. Сприяючи циркуляції мови ненависті, соціальні мережі відповідальні за очевидне зростання ксенофобських установок і за злочини на ґрунті ненависті [93]. Соціальні мережі сприяють мобілізації, координації та колективним діям громадян, тому вони здатні сприяти і ксенофобським акціям, пропаганді насилля тощо. Крім того, соціальні мережі здатні змінювати орієнтації та переконання користувачів: толерантні до того громадяни можуть стати ненависними після впливу на них ксенофобських поглядів в мережі, тоді як особи з помірно ксенофобськими поглядами можуть стати більш радикальними в результаті поляризуючого ефекту ехокамер. Також соціальні мережі як місце з низьким бар'єром для входу можуть зменшувати в громадян відчуття соціальної неприпустимості мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті, надаючи при цьому радикальним екстремістам платформу для зв'язку з однодумцями, забезпечуючи помилкове відчуття нормальності та виправданості подібних дій.

Цікавим є соціологічне дослідження американських соціологів [58], яке встановило виключну поляризуючу роль соціальної мережі Twitter. Дослідження полягало у вивченні впливу політичних меседжів одних політичних сил на прибічників інших, протилежних за політичними цінностями. Дослідниками було виявлено, що попри те, що міжгруповий контакт зазвичай створює компроміс і взаєморозуміння в інших контекстах поза соціальними мережами, користувачі, які отримували повідомлення з протилежного політичного табору не тільки не зменшували стійкість чи різкість своїх переконань, а навпаки могли поглибити їх. Дослідження швейцарської науковиці російського походження Александри Урман показали, що інтенсивність політичної поляризації в Twitter сильно відрізняється від країни до країни. При цьому поляризація є найвищою у

двопартійних системах з мажоритарною виборчою системою, тоді як найменшою у багатопартійних системах з пропорційною виборчою системою [89, р. 5].

Соціальна однорідність у соціальних мережах є основним фактором поширення контенту, яка обумовлює часте утворення однорідних поляризованих кластерів - ехокамер [37, с. 293]. Ехокамери є шаблонами обміну інформацією, які зміцнюють попередні політичні переконання, обмежуючи вплив протилежних політичних поглядів. Кожна людина, обмінюючись інформацією в соціальних мережах, має тенденцію взаємодіяти переважно та частіше з тими, хто мають схожі думки, зводячи до мінімуму комунікацію з носіями протилежних чи альтернативних думок. Та чи інша інформація найчастіше приймається користувачами мережі, який мають подібні профілі чи інтереси, або ж належать до спільної ехокамери, – це сприяє поширенню вірусних паттернів, однак впливає на поляризацію мережі, оскільки інформація циркулює лише в межах її прибічників, таким чином не відбувається якісного обговорення з представниками протилежної думки, а також вибудовується ілюзія тотального консенсусу, оскільки оточення розділяє певні цінності та ідеї.

Явище ехокамер пов'язане з явищем інформаційних бульбашок. Феномен інформаційних бульбашок полягає у штучному зменшенні різноманітності джерел інформації, що надходять до користувачів. Це ситуація, за якої користувач соціальних мереж в наслідок технологічного втручання платформи (алгоритмів) чи свідомого або несвідомого вибору отримує лише ту інформацію та опінії, які відповідають і підкріплюють їхні власні переконання, не є дисонансними стосовно попереднього досвіду та усталеної системи поглядів.

Таким чином, в результаті утворення інформаційних бульбашок інформація, що не відповідає минулим орієнтаціям та виборам, зникає з поля зору користувачів, відфільтровується. В результаті цього відбувається атомізація цілісної загальної аудиторії соціальної мережі, утворення

автаркічних груп споживачів однотипної інформації. В результаті виникає конструкція «бульбашкової демократії» [6, с. 25], де аудиторія сегментована відповідно до інформаційних потоків та орієнтована на прибічність тим чи іншим політичним силам. За цих обставин політичні лідери звертаються до конкретних ніш користувачів з метою не «переконувати» виборців поміркованими аргументами, а мобілізувати їх для голосування, зосередившись на більш вкорінених ідентичностях та радикальних питаннях, здатних вживати або використовувати механізми поляризації в ехокамерах.

Неможливо забезпечити якісний демократичний політичний процес без вільної циркуляції різноманітної інформації. Хороша політика може бути вироблена тоді і тільки тоді, коли вона базуватиметься на об'єктивному ставленні до дійсності. Оскільки інформаційні бульбашки, що породжуються особливостями функціонування соціальних мереж, приводять до абсолютно протилежного, можна констатувати, що соціальні мережі не тільки не сприяють, але і шкодять демократії.

Дослідник Генрі Фаррелл вважає, що досить актуальною проблемою для соціальних мереж насправді є фальсифікація преференцій [60]. Суть цієї проблеми полягає в тому, громадяни готові фальсифікувати, декларативно підмінити свої політичні уподобання з метою покращення соціальних відносин в мережі. Оскільки групи в межах соціальних мереж формуються не лише на підставі ідеологічних, ціннісних переконань, але і за рахунок сімейних, дружніх, робочих тощо взаємозв'язків, ті користувачі, що мають відмінну від більшості в групі вподобання та цінності схильні до імітації загальноприйнятих у групі політичних вподобань, аби уникнути утисків та дискримінації в межах групи. Це сприяє використанню мережі Інтернет та електронних соціальних мереж для пошуку ідеологічно споріднених спільнот, однак наразі Інтернет сприяє можливості розкриттю політичної анонімності, що може сприяти фальсифікації преференцій і в реальному житті. Таким чином, попри те,

що електронні соціальні мережі мали б допомогти громадянам розкрити себе та сприяти якомога більшому та різноманітному політичному залученню, насправді вони здатні генерувати нові спіралі мовчання.

Дослідники підкреслюють, що характерна для учасників дискурсу соціальних медіа скептичність у ставленні до авторитетів парадоксальним чином поєднується із відкритістю для впливів стереотипів та маніпуляцій – виду психологічного впливу, використання якого призводить до прихованого збудження у реципієнта намірів, що не збігаються з його актуальними бажаннями [29]. Попри те, що маніпуляції не є особливістю саме електронних соціальних мереж та мали місце в попередніх інформаційно-комунікативних технологіях, дослідники вважають, що характер соціальних мереж дозволяє маніпулювати інформацією на новому рівні. Це зумовлено тим, що низька вартість створення автоматизованих облікових записів (ботів) та можливість розміщувати вміст за допомогою анонімних або виданих себе за інших осіб (фейкові акаунти) дозволяють маніпулювати контентом, який споживають справжні користувачі, які сприймають технологічно зумовлену фікцію як реальну дійсність. Додаткова ефективність маніпулятивного впливу в соціальних мережах зумовлена додатково тим, що платформи соціальних мереж збирають персональну інформацію про користувачів (демографічну, місце розташування, вподобання, найближчі плани тощо), що дозволяє спрямувати маніпуляцію на конкретну аудиторію, таким чином передбачити, який маніпуляційний вплив буде найбільш ефективним у тому чи іншому випадку.

До маніпуляційних практик у соціальних мережах та в Інтернеті загалом вдаються і автократичні уряди, що намагаються мінімізувати демократичні властивості мережі. На думку дослідників, держава з авторитарним режимом намагається маніпулювати дискурсом шляхом встановлення порядку денного та обрамлення, щоб змінити тон і тему політичних дискусій [93]. Також маніпуляції з інформацією можуть

використовувати іноземні держави для втручання в політичні процеси демократичних режимів - втручання іноземних акторів за допомогою соціальних мереж може потенційно впливати на виборців та результати голосування.

Актуальною проблемою сучасності для мережі Інтернет загалом та соціальних мереж зокрема є феномен постправди, який виникає у політичних та геополітичних процесах. Постправда – це ситуація, за якої громадська думка формується не за рахунок об'єктивних фактів, а за рахунок апеляції до емоцій, цінностей, переконань. Створення такої ситуації може бути навмисним, цілеспрямованим на викривлення реальності з метою впливу на суспільство. Попри те, що, по суті, постправда існувала задовго до концептуалізації поняття, з розвитком соціальних мереж вона набула нового значення. Особливості поширення інформації в соціальних мережах, які були наведені вище, вказують на те, що апеляція до емоцій, цінностей та переконань у соціальних мережах є найбільш ефективним, що створює вкрай сприятливі умови для функціонування постправди в цьому віртуальному просторі. Оскільки в електронних соціальних мережах немає процесу фільтрації новин, будь-яке повідомлення може вплинути на широкі маси за дуже короткий проміжок часу.

Як зазначає український дослідник Візниця, постправда у медіапросторі соціальних мереж є результатом нездатності пересічних громадян протистояти інформаційно-комунікаційним технологіям, результатом недостатності адаптаційних можливостей аудиторії медіапроцесу до пристосування до кардинальних змін інформаційного середовища [5, с. 96]. Актуалізація постправди в політиці зумовлена технологічним розвитком, що породив різке зростання обсягів інформації та даних, збільшення каналів її надходження та розповсюдження, швидкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій.

У феномені постправди має місце загроза представницькій демократії, повну зневіра громадян у демократичних інститутах і політичному істеблішменті. Загальною рисою постправди є загострення тону та змісту повідомлення. Політичні дебати, що відбувалися на президентських виборах 2016 року в США та референдумі щодо виходу з Європейського Союзу у Великобританії зазвичай представляються як яскраві приклади політичної постправди [83, р. 318]. Основною метою цього виду політичної комунікації є передача правдоподібних інтерпретацій реальності, не обов'язково заснованих на фактах. По суті, постправда побудована на релятивізмі, що за умов багатоканальності соціальних мереж дає цьому підходу надійну основу.

Дезінформація в соціальних мережах – це тип інформації, з якою можна зіткнутися в соціальних мережах, що може призвести до неправильного сприйняття фактичного стану дійсності [86, р. 3]. Дезінформація це неправдива інформація або ж така інформація, яка є потенційно фактично правильною, однак поданою таким чином, що залишає після свого сприйняття неправильні враження та висновки. Дезінформація може бути розповсюджена ненавмисно або цілеспрямовано.

Поширення політичної дезінформації та пропаганди в соціальних мереж, як правило, має негативні соціетальні наслідки. Загальноприйнята думка полягає в тому, що дезінформація посилюється в гомофільних спільнотах, де вона не може бути спростованою завдяки алгоритмам ранжування інформації, що відфільтровують будь-які альтернативні думки, тобто за рахунок ехокамер та інформаційних бульбашок. В результаті цих процесів суспільство дедалі більше базує свої погляди на дійсність та політичну аргументацію на неправдивій інформації, що шкідливо для ефективної стабільної демократії.

До дезінформації можна віднести фейки, чутки, неточну у фактах інформацію, інформацію з політичним ухилом, гіперпартійні новини.

Фейки (фейкові новини) як один із видів дезінформації схильні до вірусного поширення, оскільки часто апелюють до резонансного та актуального, до чогось, що люди хотіли би бачити як правду. Медіа-контент, який викликає такі емоції як гнів і страх, стає більш вірусними, особливо в соціальних мережах. Це штовхає політичних акторів до негативних політичних кампаній, оскільки вони дають більше дивідендів за відносно невеликої ресурсозатратності.

Щодо ботів, то у контексті соціальних медіа це певні автономні програми, які можуть вести облікові записи для розповсюдження контенту без участі людини, це автоматизовані акаунти. Варто розуміти, що самі по собі боти не є шкідливими, оскільки вони виконують широкий спектр функцій, розповсюдження політичної інформації є лише однією з них. Для демократії найбільшу небезпеку становить не функціонування в соціальних мережах ботів, а викривлення політичного дискурсу та уявлення про громадську думку на основі їхнього використання. Це негативно впливає як на громадянське суспільство, так і на ефективність розробки політики владою. Політичні еліти, орієнтуючись на дискурс в Інтернеті, можуть вводитися в оману щодо фактичної підтримки того чи іншого політичного рішення та нагальності певної суспільної проблеми, оскільки боти здатні імітувати громадянське суспільство.

Більшу небезпеку для демократії становлять ботоферми – непублічні комерційні структури, які використовують спеціалізоване програмне забезпечення для масового використання автоматизованих акаунтів електронних соціальних мереж у політичних цілях. Ботоферми за рахунок великої кількості керованих акаунтів здатні більш ефективно (в негативному значенні) впливати на дискурс та створювати ілюзію громадської думки, ніж окремі боти, а тому вони використовуються для корегування інформаційного поля на користь певного політичного актора. Використання ботоферм дає змогу штучного створення порядку денного, сформуванню ілюзії прийнятності чи потенційної успішності кандидата або

політичного рішення, створити фальшиву картину світу в очах виборця. Ботоферми здатні дуже швидко поширювати фейкові новини та забезпечувати вигляд соціального схвалення чи підтримки такої новини, імітуючи її очевидність.

Ще однією проблемою, яка пов'язана як з ботами, дезінформацією та специфічною політичною поведінкою в електронних соціальних мережах на основі анонімності та безвідповідальності є тролінг. Тролінг є подібною до мови ненависті та дошкуляння діяльністю, сутність якої полягає у провокуванні інших користувачів та ініціюванні конфліктів. Вони є небезпечними, оскільки посилюють поляризацію та здатні зривати дискусії.

Соціальні мережі зберігають про користувачів великі масиви даних на основі їхньої поведінки онлайн, що дозволяє налаштовувати більш персоналізовану рекламу та мікротаргетинг рекламних дописів. Мікротаргетинг це метод політичної агітації, політичний вид прямого маркетингу, коли політики створюють та використовують бази даних виборців заради персоналізованої агітації. Мікротаргетинг дозволяє налаштувати показ реклами, базуючись не лише на загальних даних про користувача, таких як стать, вік чи географічне розташування, а й на інформації про інтереси, переконання, смаки користувача, отриманої, зокрема, з історії пошуку в браузері, взаємодії з іншими рекламними дописами та інше. Виробленням рекламних стратегій на основі таких даних займалася компанія Cambridge Analytica, що фігурувала у скандалі навколо президентських виборів у США у 2016 році [35]. Таргетування реклами дає можливість швидко та дієво знайти необхідну аудиторію, що полегшує поширення дезінформації чи компромату для мобілізації чи деморалізації громадян. Крім того, таргетування постів зумовлює споживання користувачем односторонньої інформації, що також заважає формуванню цілісного уявлення про загальний політичний процес і сприяє виникненню інформаційних бульбашок.

На телебаченні рекламодавці націлені на певну аудиторію, яка дивиться певні програми, у газетах вони орієнтовані на певний тип читацької аудиторії. У соціальних мережах можна спрямувати повідомлення на кілька аудиторій одночасно, оскільки існують мікро- та нішеві публіки. Це робить логіку реклами в соціальних мережах іншою, ніж у традиційних ЗМІ [63, р. 76]. При цьому онлайн-реклама має наступні особливості: 1) вона дозволяє великим транснаціональним корпораціям з великим рекламним бюджетом протистояти великій цільовій аудиторії вмістом та рекламою; 2) звичайний вміст соціальних мереж стає все важче розрізнити від реклами, оскільки чіткої часової чи просторової диференціації немає; 3) у соціальних мережах цифрова робоча сила користувачів створює товар даних і використовується платформами для продажу цільових рекламних місць.

Алгоритми соціальних мереж та величезні сховища даних дають їм принципово нові можливості для формування політичного дискурсу та засобів масової інформації. Алгоритми є непрозорими, вони є корпоративною таємницею, оскільки існує конкуренція між компаніями за найбільш ефективний код. Вбудовані алгоритми, що керують пошуковими системами та соціальними мережами, викликають питання про те, чи надають вони таку інформацію, що узгоджується з попередніми переконаннями та думками користувачів. Алгоритми запроваджені для того, аби новини та публікації з'являлися у новинній стрічці не у хронологічній послідовності, а відповідно до можливої зацікавленості у них користувачів, найбільш актуальну та релевантну інформацію. З однієї сторони, дозволяє позбутися спаму та засмічення інформаційного простору користувачів, з іншої – породжує інформаційні бульбашки та непрозоре управління інформацією, яку громадяни споживають. Соціальні мережі не можна просто розглядати як просто сховище інформації, дошку оголошень - використання алгоритмів означає, що ті чи інші повідомлення так чи

інакше проходять редактуру, перш ніж з'явитися в полі зору певних користувачів.

Право власності на соціальні медіа має значення в кількох аспектах. В першу чергу, ринки соціальних медіа мають тенденцію до високої концентрації. Приватна власність не дозволяє користувачам контролювати алгоритми, що визначають пріоритети способу подання результатів пошуку та новин. Специфіка алгоритмів є таємною через таємний характер інтелектуальної власності та тому, що закони конкуренції капіталізму сприяють збереженню таємниці [63, р. 74].

На відміну від досить вузького кола співробітників ЗМІ, які можуть контролюватися традиційними засобами цензури, мережа Інтернет, як вважається, є поліцентричною за своєю природою, що дозволяє громадськості продовжувати боротьбу навіть за умови припинення діяльності певних ключових інформаційних центрів [26, с. 311]. Проблема електронних соціальних мереж полягає в тому, що їхня поліцентричність є сумнівною – попри представленість у них різноманітних груп, диференційованих за особистими зв'язками, діяльністю, інтересами, цінностями, політичними преференціями, національною приналежністю тощо, соціальні мережі централізовано керуються окремими компаніями, що здатні диктувати всій мережі свої умови та нав'язувати норми поведінки, фільтрувати контент.

Резонансним стало блокування 45-го президента США Дональда Трампа рядом соціальних мереж та соціальних медіа, яке відбулось на початку 2021 року. Приводом для цього стали заворушення у Вашингтоні та штурм Капітолію 6 січня, а також бажання представників корпорацій досягти мирної передачі влади в США. Майже водночас Трампа заблокували такі великі онлайн-платформи як Facebook, Twitter, Google, Spotify, Snapchat, Instagram, Shopify, Reddit, Twitch, YouTube, TikTok і Pinterest. Таким чином, політик був позбавлений прямого виходу на аудиторію та можливості вільної масової комунікації.

Американський інтернет-підприємець та академік Центру інженерних та прикладних наук університету Джорджа Вашингтона з кібернетики та національної безпеки у Вашингтоні Калев Ліетару вважає, що найбільш небезпечна загроза для сучасної демократії полягає в абсолютному і безвідповідальному контролю соціальних платформ над зв'язком між громадянами та їхніми обранцями. Крім того, приватні компанії отримали здатність вирішувати, кому дозволено говорити в демократичному процесі та про що їм дозволено говорити [73]. Тобто Twitter визначає, кому дозволено безпосередньо комунікувати з президентом США, а також має можливість призупинити це право для будь-кого в будь-який час та з будь-якої причини. Twitter також має можливість визначити, на які теми звичайним громадянам дозволено говорити зі своїми політиками. Соціальні мережі мають змогу блокувати контент, який розглядається компанією як неприпустимий, водночас при цьому спостерігаються подвійні стандарти та упередження, навіть фактична заангажованість. Таким чином, рамки та межі дозволеного мережевої політичної комунікації визначають не потреби самих громадян і не закони країн, а внутрішня корпоративна політика соціальної мережі та бізнес-інтереси її власників. Питання та проблеми, які не відповідають переконанням чи ідеям корпораціям-власникам соціальних мереж можуть замовчуватись, приховуватись, разом з тим позбавляючи громадян можливості бути почутими та прийняти участь в деліберативному процесі. Якщо демократія будується на вільному поширенні інформації та здатності громадян країни вільно висловлювати свою думку, соціальні медіа навпаки централізували весь контроль над тим, кого можуть почути. Крім того, процеси управління цією сферою є абсолютно непрозорими.

Корпорації, що є власниками соціальних мереж, отримали можливість напряму впливати на політику, однак цей вплив не є легітимним і не походить від народного суверенітету. Попри те, що у розвинених демократіях законодавчо, на рівні конституції заборонена

будь-яка цензура, соціальні мережі, посиляючись на політики корпорацій, мають змогу комунікаційно ізолювати тих чи інших політиків. Неможливість використати новітні інформаційні технології масової комунікації є великою завадою того, аби взагалі бути учасником політичного процесу. Велика проблема насправді полягає в тому, що соціальні мережі без цензури є небезпечними для демократії і соціальні мережі з цензурою є небезпечними для демократії. Під задекларованою морально виправданою інтенцією забезпечити якісний демократичний політичний дискурс та убезпечити країну від соціальної напруги чи насилля може бути імпліцитно закладена заангажованість, так чи інакше прибічність до певної політичної сили. Власники соціальних мереж отримали владу, що дозволяє їм прибирати з інформаційного простору тих чи інших політиків, здебільшого саме тих, чия риторика не відповідає поглядам корпорації. Таким чином, особи повинні дотримуватися не лише законодавства своєї країни, а і політики компанії, яка є власником соціальної мережі, що не сприяє плюралізму як одному з ключових принципів демократії.

Для того, щоб політична соціальна мережа не була загрозою для демократії, вона повинна бути політично-нейтральною, якщо нею користується загальна більшість користувачів Інтернет-мережі в країні. Якщо соціальна мережа не є політично-нейтральною, вона не повинна бути загальною для країни та мати конкуренцію у вигляді мереж, що об'єднують людей з іншими політичними переконаннями. Однак навіть тоді збільшується ризик поляризації суспільства, а тому політично-нейтральна соціальна мережа, якою користується більшість користувачів Інтернету є найбільш оптимальним для демократії варіантом.

Соціальні мережі здатні шкодити демократії не лише безпосередньо впливаючи на політичні процеси, однак і через вплив на окремих політиків в уряді. Як інформаційно-комунікативне середовище, де інформація поширюється швидко, масово та неконтрольовано, окремі політичні актори

при владі можуть розглядати їх як загрозу для себе та просувати в законодавстві жорстку політику регулювання. Уявні загрози соціальних мереж трактуються політиками як достатньою підставою обмеження інформаційного простору мережі Інтернет, що впливає на свободу громадян загалом. Так чи інакше, така політика часто суперечить свободі слова, що викликає нову дилему в політичному дискурсі.

Як засвідчує практика, соціальні мережі можуть використовуватися авторитарними режимами. Так, у китайських соціальних мережах існують мільйони публікацій, що містять ключові слова, пов'язані з протестами, страйками та конфліктами. Також існує велика кількість публікацій, в яких згадується про корупцію. Ці публікації в основному пов'язані з місцевими проблемами, загальнонаціонального рівня вони не зачіпають. Можна прийти до висновку, що центральний уряд залишає ці публікації без цензури виключно для збору інформації про результати діяльності місцевих органів влади та, в свою чергу, для тиску на місцеві осередки влади для вирішення проблем, які викликають протести та страйки [93]. Таким чином, соціальні мережі є не універсальним засобом демократизації, а лише інформаційно-комунікативною системою з мережевими особливостями.

Окремі особливості соціальних мереж, описані вище, роблять неможливим деліберативний демократичний процес, оскільки:

1) має місце відсутність справжнього суспільного діалогу через поляризацію, ехокамери, інформаційні бульбашки, фальсифікацію преференцій, а також через фейки та ботоферми, що викривляють дискурс;

2) не всі користувачі мають реальну можливість бути почутими, це залежить від кількості мережових зв'язків та якості контенту, компетентності в суспільно-політичних питаннях, психологічних особливостей учасників тощо;

3) в соціальних мережах перевагу має емоційна інформація, яка викликає негайні прості реакції. Раціональній дискусії щодо суспільно-

політичних проблем також заважає відсутність верифікованої інформації в мережі, на основі якої міг би відбуватися деліберативний процес;

4) дискусія модерується на основі непрозорих алгоритмів та відбувається на приватних комерційних онлайн-платформах, що не може гарантувати неупередженості.

Соціальні мережі не мають прямого впливу на процедуру проведення виборів та рівність політичних прав громадян, але як специфічний віртуальний інформаційно-комунікативний простір вони впливають на політичну культуру та навіть здатні формувати її, в цілком недемократичному руслі. Оскільки соціальні мережі є відносно новітньою технологією, в світі не існує єдиного систематичного підходу щодо їхньої модерації, а тому засоби державного та суспільного впливу не сформували паттерни належної поведінки – крім того, поляризація, сегментованість кластерів у соціальних мережах сприяє встановленню різних паралельних паттернів, що можуть модеруватися лише компаніями-власниками цих онлайн-платформ. Соціальні мережі не впливають на виборність вищої влади, однак їх використання може вплинути, кого саме оберуть – в цьому сенсі соціальні мережі виступають лише політичною технологією, однією з багатьох. Соціальні мережі внаслідок своїх технічних особливостей – низького вхідного бар'єру, анонімності, безвідповідальності, швидкості поширення та доступності інформації – якнайкраще пристосовані для критики влади, в тому числі необґрунтованої, некомпетентної, заснованої на хибній аргументації чи фейковій інформації, однак широкодоступної. Ця особливість не є антидемократичною чи антиавторитарною у своїй суті, вона є антивладною, а тому соціальні мережі можуть становити загрозу як авторитарному урядуванню, так і легітимному демократичному правлінню.

У випадку соціальних мереж можна сказати, що для політичного процесу вони мають двояке значення і у різних країнах призводять до протилежних результатів. Вони є водночас як інструментом для протидії

громадянського суспільства державним ЗМІ та демонополізації інформації в країні, так і засобом для брудних маніпуляцій зі сторони груп інтересів, еліт, істеблішменту; соціальні мережі можуть виступати як своєрідний варіант втілення відкритого інформаційного суспільства, чергова сходинка до деліберативної чи партисипаторної демократії, водночас і як імітація демократії, симулякр громадянського суспільства.

Загалом же, систематизувати загрозливі елементи соціальних мереж для демократії можна за наступними підставами:

Підстава для виокремлення	Типи загрозливих елементів
Відповідно до новизни:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Які існували до появи електронних соціальних мереж (дезінформація, мова ненависті, маніпуляції, імітація преференцій); 2. Характерні виключно для електронних соціальних мереж (ботоферми, ехокамери та інформаційні бульбашки, віральність комунікації, відсутність єдиного центрального регулювання, монополія власності).
За ступенем загрозливості:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Потенційно загрозливі – здатні вплинути негативно на демократію виключно через цілеспрямований антидемократичний вплив окремих акторів (боти, непрозорість алгоритмів, зберігання даних про користувачів); 2. Абсолютно загрозливі – елементи, які виходять з самої природи електронних соціальних мереж (алгоритми та таргетинг, доцентровість мереж та кластеризація, ехокамери, інформаційні бульбашки, поляризація).
За безпосередньою	<ol style="list-style-type: none"> 1. Внутрішні (кластеризація, алгоритми,

належністю до електронних соціальних мереж:	ехокамери); 2. Зовнішні (право власності на соціальні мережі, рівень розвитку громадянського суспільства та паттернів Інтернет-поведінки).
За характером:	1. Соціально-психологічні (ірраціональність комунікації, мова ненависті); 2. Технологічні (алгоритми, мікротаргетинг, ботоферми); 3. Мережеві (доцентровість, кластеризація); 4. Змішані (поляризація, ехокамери, нерівна участь).

Таким чином, окрім двох підходів до розгляду соціальних мереж як таких, що сприяють демократії, та таких, що її знищують, можна визначити третій підхід, відповідно до якого соціальні мережі, навіть якщо і сприяють встановленню демократії, не здатні сприяти утвердженню якісних та ефективних її форм. Соціальні мережі не суперечать демократії та не руйнують її, вони роблять демократію слабшою, оскільки породжують для неї ряд викликів. Висновки ряду політологічних та соціологічних досліджень свідчать про те, що технологічний детермінізм щодо беззаперечної демократичності соціальних мереж з огляду на їхній функціонал є безпідставним, оскільки ті чи інші функції соціальних мереж можуть бути використані як в рамках демократичного процесу, так і з метою знехтувати ним. Крім того, електронні соціальні мережі несуть в собі ряд небезпечних особливостей, що пов'язані з природою соціальних мереж та комунікації в мережі Інтернет.

Найбільша проблема викликів та загроз електронних соціальних мереж для демократії полягає в тому, що всі вони так чи інакше взаємопов'язані між собою, формуючи взаємозалежну систему. Вони виходять з особливостей функціонування самих соціальних мереж та

вкорінюються за рахунок цілеспрямованої діяльності окремих політичних акторів та інших загроз, посилюючи негативний ефект свого впливу. Для їхньої ефективної мінімізації необхідно використати комплексний підхід до розробки заходів щодо врегулювання негативних наслідків функціонування електронних соціальних мереж, в інакшому випадку вплив на окремий компонент може не дати необхідного результату через його зумовленість іншим компонентом системи загроз та викликів.

Розділ 3. Регулювання впливу соціальних мереж на політику у демократичних державах

Важливе питання для дослідників та політиків полягає у тому, як максимізувати переваги електронних соціальних мереж та мінімізувати їхні загрози для демократії. З вирішенням цієї проблеми пов'язана сфера державного регулювання Інтернету загалом та соціальних мереж зокрема. Існує необхідність збалансувати право на свободу слова та відкритість публічної сфери в Інтернеті з іншими важливими цінностями, до яких входять безпека, моральність, чесність, гуманізм та цивілізованість, конфіденційність та приватність, боротьба з тероризмом та екстремізмом тощо.

Модерація соціальних мереж для забезпечення нормального демократичного процесу повинна відбуватися в інтересах громадянського суспільства, а не в інтересах держави – інакше це буде акт державної цензури. Існують суперечності між свободою слова і необхідністю визначення рівня соціальної відповідальності нових засобів масової комунікації в умовах глобалізації інформаційного простору. Для якісного вирішення проблеми негативного впливу окремих елементів електронних соціальних мереж на демократію необхідно встановити межі модерації, не заходячи за яких можна зберегти дотримання принципів демократії та при цьому максимально нівелювати загрози та виклики, що породжують ті чи інші онлайн-платформи.

Неврегульованість віртуального простору електронних соціальних мереж є глобальною проблемою як для авторитарних режимів, так і для демократій. Як стверджує дослідниця Жаклін Керр, останніми десятиліттями уряди держави у всьому світі намагалися випрацювати концептуальне, цілісне розуміння впливу Інтернету та мережевих інформаційно-комунікаційних технологій на свої суспільства, а також визначити найкращий спосіб регулювання та управління цими новітніми

технологіями [71]. По суті, проблема правового регулювання соціальних мереж є ще одним викликом для політичної системи.

Оскільки електронні соціальні мережі фактично утворили новий віртуальний простір без кордонів та з вільним доступом для будь-кого, хто володіє необхідним технологічним забезпеченням для входу, класична державна модель суверенітету зазнала кризи. Новий віртуальний простір соціальних мереж, зважаючи на його нематеріальну природу, практично неможливо обмежити національними кордонами, а користувачі не зобов'язані мати статус громадянина будь-якої держави. Цей факт позбавляє держав прямого, безпосереднього контролю над інформаційним полем та ставить питання щодо відповідальності – хто, як і перед ким її має нести за дії в Інтернеті, що мають наслідки у реальному політичному просторі країни.

Можна виділити два підходи в науково-політичному дискурсі щодо регулювання електронних соціальних мереж. Перший підхід полягає у визнанні необхідності регулювання електронних соціальних мереж державою через загрози для держави, які вони можуть принести 1) при недоброчесному використанні представниками суспільства чи 2) оскільки вони першопочатково мають деструктивну природу стосовно демократичного політичного режиму. Соціальні мережі мають занадто сильний вплив на політичний вибір громадян, а тому цей аспект політичного життя не може бути нерегульованим, необхідно встановити чесні та обов'язкові правила для користувачів цього ефективного механізму суспільно-політичної участі. Соціальні мережі є інформаційним простором, продовженням публічного простору, а, таким чином, вони мають регламентуватися відповідно до законодавства на рівні із традиційними ЗМІ.

Як стверджує засновник Фонду Демократії П'єр Омідьяр, для нового сектору комерції в Інтернеті, що розвивається, потрібно було створити нові правила та регулятивну політику. Оскільки цього не відбулось, компанії

соціальних мереж тепер повинні допомагати долати серйозні загрози, які представляють їхні платформи, а також сприяти розробці та застосуванню прозорих галузевих гарантій. Як вважає Омідьяр, зміни не відбудуться за одну ніч, і ці питання потребуватимуть постійного вивчення, співпраці та пильності, щоб ефективно змінити ситуацію на краще [56]. Як вважають представники Freedom House Адріан Шагбаз та Еллі Фанк, забезпечення того, щоб соціальні мережі не стали троянським конем для тиранії та утисків, необхідно створити надійний захист демократичних свобод. Майбутнє приватності, вільного самовираження та демократичного управління спирається на рішення, які приймаються сьогодні [84].

Експерт у сфері технологій Кевін Гросс вважає, що соціальні мережі можуть вдосконалити чи підірвати демократію залежно від того, як саме вони використовуються та хто їх контролює. Наразі вони контролюються невеликою кількістю людей, які не збираються ділитися цим контролем, що означає концентрацію інформаційної влади у віртуальному просторі в руках меншості, що не є ознакою демократії [46]. Таким чином, відсутність контролю над соціальними мережами зі сторони держави не означає, що не існує будь-якого контролю – так чи інакше, власники мереж регламентують їхнє використання користувачами за допомогою внутрішніх політик та впливають на інформаційно-комунікативні процеси за допомогою функціоналу платформ та алгоритмів. Цей контроль з боку власників мереж є абсолютним та залежить від економічних інтересів та цінностей керівництва корпорацій, що володіють тими чи іншими соціальними мережами.

Як вважає британський дослідник Джон Снядовський, загальноприйнятий набір правил контролю за соціальними мережами навряд чи відбудеться, оскільки деякі суверенні держави мають дуже неліберальний та ієрархічний контроль над порядком денним і розглядають інформаційно-комунікативні технології як спосіб домінування над своїми громадянами у порядку денному [46].

Канадський дослідник Джонатан Пенні визначає сучасні тенденції до регулювання соціальних мереж як регуляторні «охолоджуючі ефекти» в Інтернеті [79, р. 1]. Пенні розглядає їх як певну ідею чи теорію, згідно з якою закони, підзаконні нормативні акти або державний нагляд можуть стримувати людей від реалізації своєї свободи чи участі у легальній діяльності в Інтернеті, що набувають все більшої актуальності та суспільного значення, для збереження певної політичної стабільності.

Однак регулювальний підхід не має єдиної сформованої концепції щодо необхідних дій попри загальний консенсус його представників щодо потреби регулювання електронних соціальних мереж. Як вважають американські дослідники Персілі та Такер, існують суттєві розбіжності щодо визначення проблем, які необхідно врегулювати [80, р. 16]. Так, наприклад, в рамках цього підходу існують дві протилежні позиції, що потрібно змушувати платформи видаляти негативний контент та що необхідно обмежувати видалення контенту платформами, оскільки при цьому може мати місце цензура та упередження.

Немає і єдиного підходу до напрямів регулювання. Так, регулювання електронних соціальних мереж може стосуватися: монополії власності окремих компаній, характеру контенту в соціальних мережах, регулювання щодо прозорості всіх технологічних процесів соціальних мереж або ж тільки політичної реклами тощо.

Другий підхід полягає у скептичному ставленні до державного регулювання соціальних мереж, яке сприймається як 1) таке, що може стати небезпечним для свободи слова; 2) як неефективне саме по собі, оскільки держава не володіє відповідними ресурсами та можливостями для оптимальної модерації соціальних мереж, натомість здатна до сумнівних форм врегулювання, а тому платформи повинні регулюватися самостійно. Так, наприклад, комунікативіст Майкл Гартнер стверджував у 1987, що в США інформація є заручницею в руках уряду, який підтримує різні форми та мотиви заборон на неї, при цьому посиляючись на захист інтересів

держави, її оборони [23, с. 423]. При цьому дослідник ставив під сумнів можливість будь-якої країни бути насправді вільною, якщо її громадяни не отримують рівний доступ до всієї сукупності фактів чи їхніх інтерпретацій. Цей аргумент спрямований на критику патерналізму, за якого держава обмежує потенційно небезпечну для суспільства інформацію, яка може йому зашкодити.

Американський дослідник міжнародного права Рут Левуш говорить про те, що «хоча небезпеки, пов'язані з вірусним розповсюдженням дезінформації, є загально визнаними, не можна недооцінювати потенційну шкоду, яку можуть спричинити непропорційні заходи протидії дезінформації» [74]. Серед прикладів потенційних загроз демократії, які можуть виникнути внаслідок неправильних норм регулювання, дослідник називає наступні: необмежена державна цензура в Інтернеті; експансивне визначення того, що являє собою дезінформація; широке застосування надзвичайних повноважень щодо блокування вмісту на підставі національної або суспільної безпеки; жорсткі покарання за правопорушення без можливості для громадян використати ефективний захист; суворе виконання законів про наклеп за відсутності правового і реального захисту журналістів.

Важливим аргументом в рамках даного підходу є позиція, що Інтернет є вільним від поточних політичних тенденцій місцем для висловлювань та відкритого обміну думками. Критика поточної суспільно-політичної системи в правових межах цієї системи є безглуздою. Крім того, статус Інтернету та електронних соціальних мереж не оформлений до кінця в нормативно-правовій системі жодної з країн. Жодна держава світу не має вичерпного кодифікованого законодавства щодо соціальних мереж. Ті ж акти, які існують та діють наразі, регулюють лише окремі аспекти їхнього функціонування. Також відносини у мережі Інтернет не врегульовані на міжнародному рівні та базуються на загальних принципах, що були прийняті раніше, екстраполюються з них.

Серед дослідників поширена думка, що негативний вплив соціальних мереж на демократичний політичний процес загалом міг би бути мінімальним, однак через вакуум реальної присутності політиків в мережах та відсутності їхньої прямої та доступної взаємодії з громадянським суспільством загрозові елементи не можуть бути подолані чи мінімізовані. Таким чином, діяльність самих політиків в межах соціальних мереж здатна ефективно протистояти шкідливим впливам та маніпуляціям. Втім, індивідуальна поведінка політиків в жодному разі не впливає на цензуру компаній соціальних медіа та поляризацію через ехокамери та інформаційні бульбашки, тому перекладання відповідальності з системи на індивідуальних політичних акторів не вирішує реальних загроз.

Платформи електронних соціальних мереж здебільшого є суб'єктами приватного права, а всі користувачі при реєстрації погоджуються з умовами користування сайтом – таким чином, відносини в межах соціальних мереж повинні регулюватися виключно умовами договору, які обидві сторони зобов'язуються дотримуватися при підписанні. Відповідно до дерегулювального підходу, поведінка користувачів в електронних соціальних мережах повинна регулюватися виключно на підставі цих договорів, оскільки ця діяльність не відбувається в межах простору дії чинних судочинств.

Тим не менш, соціальні мережі не можуть бути саморегульованими. По-перше, через відсутність законодавчої бази на національному та міжнародному рівнях щодо регулювання внутрішніх політик організацій, які надають послуги онлайн-платформ. По-друге, через непрозорість процесів управління у приватних компаніях. По-третє, через відсутність легітимності щодо права цензурувати тих чи інших політиків чи контент, яке не виходить з народного суверенітету – коли подібний запит надходить від політиків, то вони виступають саме як представники народу, ким не можуть бути компанії соціальних мереж як приватні комерційні структури.

Електронні соціальні мережі часто діють відповідно до запитів громадської думки чи частини своїх користувачів, яка може бути не репрезентативною та безпідставною, а тому будь-які дії компаній щодо цензури учасників можуть бути упередженими та непослідовними.

Як вважають американські дослідники, у вакуумі, що утворився через відсутність державних нормативних актів щодо реклами в Інтернеті, компанії-власники електронних соціальних мереж створили свої власні правила щодо врегулювання політичного авантюризму на своїх платформах [80, р. 124]. Ці вимоги є досить різноманітними для кожної компанії та постійно змінюються й оновлюються, а контент відповідно до цих вимог, особливо політичний, має відповідати певним «стандартам спільноти», які, зазвичай, не вказані та не пояснені чітко. Через ці обставини приватні компанії можуть маніпулювати цими стандартами відповідно до своїх комерційних інтересів, що ставить користувачів соціальних мереж у нерівні умови до них.

Проблема дебатів щодо регуляції чи дерегуляції соціальних мереж у сучасному дискурсі полягає у визначенні відповідальних за ту чи іншу діяльність в соціальних мережах. Оскільки важко ідентифікувати як об'єкт правового регулювання самі мережі чи їхніх користувачів, існує підхід щодо визначення задіяних технологічних операторів або ж провайдерів послуг щодо утримування та функціонування онлайн-платформ як служб, які передають сторонній вміст із послугами з доданою вартістю. Відповідно до цього підходу, власники медіа відповідають за всі висловлювання та публікації, які на їхніх ресурсах розміщують користувачі. Однак часто внутрішні політики організацій або ж користувацький договір містить положення, що платформа не несе відповідальності за контент її користувачів, а тому держава не може притягнути їх за це до відповідальності. Примушення до фактичного управління змістом свідчить про розглядання сайтів соціальних мереж як ЗМІ, що виконують редакторську функцію стосовно публікацій її

користувачів, а не вільну платформу для вираження думок, на якій адміністрація електронних соціальних мереж виконує виключно посередницьку функцію. Такий підхід притаманний для країн Європейського Союзу та, по суті, применшує значення реальне значення соціальних мереж, або ж намагається його мінімізувати. Скоріше за все, такий підхід базується або на технологічній консервативності європейських політиків або ж у їхній нездатності зрозуміти природу соціальних мереж в Інтернеті повною мірою.

Проблемою також є регулювання публікацій користувачів, що представляють громадян інших країн – чи можуть вони бути регульовані відповідно до законодавства країни, до якої вони не мають стосунку? Відповідно до підходу покладання відповідальності на платформу, вона мала б прибрати це повідомлення, аби не входити у суперечність із чинним законодавством країни, яка здійснює регулюючий вплив, однак законодавство держави, громадянином якої є користувач, може забороняти це. Таким чином, електронні соціальні мережі потрапляють у безвихідну ситуацію. Виходом з цього може бути створення єдиного наднаціонального законодавства, яке встановлюватиме основні орієнтири правового регулювання соціальних мереж для гармонізації регуляції віртуального інформаційного простору державами.

Інший підхід полягає у розгляді соціальних мереж як специфічної публічної сфери та продовження громадянського суспільства, такий підхід характерний для Російської Федерації, КНР, США тощо, - тобто для тих країн, в яких функціонують головні офіси соціальних мереж. Відповідно до цього підходу, кожен громадянин відповідальний за свої висловлювання сам, а соціальні мережі є інформаційний простором, який придатний для особливої державної регуляції. За такого підходу кожен громадянин виступає сам по собі ЗМІ, а не вся соціальна мережа, яка надає лише послуги платформи для поширення та зберігання інформації, а тому користувачі самі несуть відповідальність за свої висловлювання. Так,

наприклад, в США це гарантується федеральним Законом про порядність у комунікації, який, по суті, надає компаніям-власникам соціальних мереж захист від відповідальності за створений їхніми користувачами зміст, що поширюється на їхніх онлайн-платформах. В Росії існує вимога до онлайн-платформ соціальних мереж щодо розміщення серверів з даними про російських користувачів на її території, подібна вимога існує в Туреччині з 2020 року, яка зобов'язує компанії соціальних мереж, які мають більше 1 мільйона користувачів у Туреччині, створити офіс в країні та локально зберігати дані про турецьких користувачів.

Як зазначає дослідник Карпець, електронні соціальні мережі мають специфічні юридичні проблеми: 1) проблема регулювання електронної комерції; 2) дотримання авторських прав у мережі; 3) використання товарних знаків у мережі; 4) визначення відповідальності провайдерів і власників сайтів за зміст тієї інформації клієнтів і користувачів, що знаходяться на їх серверах; 5) багатогранні питання інформаційної безпеки, що включають в себе криптографію, шифрування, забезпечення безпеки доступу до даних, охорону інтересів приватного життя [15, с. 106]. Для захисту демократії безпосереднє значення мають лише дві останніх проблеми, зазначені автором.

Індійський дослідник публічної політики Нітін Пай стверджує, що ліберальні демократії реагують на виклики електронних соціальних мереж двома різними способами, однак вони обидва покладаються на використання існуючих інструментів для «вирішення проблеми, для якої вони не були розроблені» [78]. Одним із підходів є регулювання різних аспектів інформаційної сфери, насамперед шляхом нагляду, обмеження свободи слова та захисту прав, однак такий підхід, як зазначає Пай, призводить до політизації, поляризації та несправедливості. Інший підхід полягає у застосуванні законодавства про конкуренцію та спробі застосувати антимонопольне регулювання для стримування ринкової сили платформ соціальних мереж. Пай вважає, що держава повинна регулювати

не те, що публікують користувачі в електронних соціальних мережах, а те, як платформи просувають ці публікації серед користувачів. Саме контроль над алгоритмами має отримати влада, вважає індійський дослідник.

На думку американського науковця Джона Балкіна, для досягнення здорової та якісної публічної сфери необхідно забезпечити різноманіття видів соціальних мереж з різними можливостями та безліччю різних способів брати участь і створювати культуру [47]. Крім того, ці платформи не можуть бути монополізованими. Різноманітність можливостей та контролю є важливою, оскільки регулювання публічного дискурсу має відбуватися не одним набором приватних норм, а різні соціальні мережі повинні встановлювати свої власні стандарти та цінності; постійні інновації у сфері та забезпечення якості будуть можливими виключно у випадку здорової конкуренції між багатьма гравцями; різні можливості роблять культуру багатшою та демократичнішою. Крім того, Балкін вважає, що соціальні мережі повинні стати довіреними посередницькими інститутами, що керуються професійними, а не державними нормами. Вони повинні стати довіреними та надійними організаторами та кураторами публічного дискурсу.

Деякі науковці вважають, що неоднозначні пропозиції щодо реформ у сфері регулювання соціальних мереж можуть навіть погіршити проблеми, які вони намагаються вирішити. Як вважає британський науковець-правник Ісрар Хан, при регулюванні соціальних мереж необхідно зосередитися на першопричинах проблем, а не на симптомах [72]. Як вважає Хан, першопричинами є систематична здатність компаній-власників соціальних мереж впливати на соціетальну дійсність без будь-якого регуляторного нагляду. Втім, як показує попередній розділ цієї роботи, існує потреба комплексного підходу до вирішення проблеми, до якого наразі не здатна жодна з країн, натомість має місце фрагментарний підхід до політики регулювання, що негативно впливає на її загальну ефективність. Оптимальна форма регулювання соціальних мереж має

базуватися на наступних компонентах: 1) ефективність з технічної точки зору виконання регулювання, 2) гарантія дотримання особливостей національних правових систем при регулюванні, 3) застосовність у континентальному чи глобальному масштабі, 4) ефективність санкцій за порушення норм регулювання.

Відповідно до рекомендацій міжнародної організації Freedom House, для забезпечення свободи в мережі Інтернет уряди повинні: 1) запобігати надмірним обмеження доступу до інформації та свободи слова, зокрема через використання соціальних мереж, однак захищати в мережі права людини та боротися з правопорушеннями за допомогою стандартних демократичних механізмів, зокрема законодавства, яке прийняте відповідно до консультацій експертів громадянського суспільства та стейкхолдерів; 2) вжити заходів для подолання цифрового розриву, зокрема через неоднаковий доступ громадян до Інтернету; 3) вести кібердипломатію на захист відкритого, вільного та глобального Інтернету; 4) подавати власний приклад добросовісного користування мережею; 5) зберегти широкий захист від посередницької відповідальності для онлайн-платформ за контент користувачів; 6) узгодити законодавство щодо регулювання Інтернету з міжнародним законодавством та стандартам у сфері прав людини; 7) домагатися покращення прозорості та нагляду за політичною рекламою в Інтернеті; 8) переглянути питання використання ботів у маніпуляціях у соціальних мережах; 9) захистити проведення виборів від кібератак за рахунок паперових бюлетенів та аудитів [81].

Оскільки більшість країн (особливо старих демократій) гарантують на конституційному рівні право на свободу слова та свободу від будь-якої державної цензури, регулювання соціальних мереж можна було б вважати зворотним кроком у боротьбі за демократію та свободу вираження індивідів. Оскільки все більше країн приймають закони, які намагаються криміналізувати онлайн-дискурс, зростає ризик того, що уряди використовуватимуть свою владу для залякування своїх критиків. Крім

того, демократичні держави не оновлюють правила прозорості та фінансування, які є життєво важливими для вільних та чесних виборів – зокрема, суворе регулювання офіційних партій у мережах ігнорує зростаючу реальність неофіційної агітації окремих громадян, яка залишається практично поза контролем регуляторів.

Підходи до соціальних мереж та виборчого регулювання в них у всьому світі відображають контекстні особливості та визначаються політичним досвідом країни, політичною ситуацією, особливостями політичної системи та виборчого процесу, культурою тощо. Френсіс Фукуяма та Ендрю Гротто стверджують, що серед сучасних ліберальних демократій існують дуже різні національні підходи до цього питання, і багато в чому фактичні та пропоновані нові правила Інтернету є продовженням існуючих практик [80, р. 199]. Так, наприклад, дослідники зазначають, що усталені правові норми щодо регулювання традиційних ЗМІ в Європі переходять у регулювання соціальних мереж [80, р. 26].

Предметом регулювання дуже часто стає дезінформація в Інтернеті як один із головних політичних чинників. Поширення дезінформації на платформах електронних соціальних мереж вважається загрозою для національної безпеки та демократії у ряді країн, зокрема в Аргентині, Індії, Ізраїлі, Мексиці та Швеції [74]. З питанням дезінформації пов'язані фейкові новини та наклеп, при цьому законодавство у цій сфері часто продовжує аналогічне законодавство щодо традиційних ЗМІ – газет, радіо та телебачення. Новим напрямом у законодавчих розробках країн є захист інформації, зокрема щодо даних користувачів. Також варто вказати на те, що механізм цензури в соціальних мережах і в цілому в Інтернеті також є засобом стримування невдоволення та протестів, які набувають все більшої популярності та що свідчать про кризу старої демократії.

Як вважають Френсіс Фукуяма та Ендрю Гротто, сучасні ліберальні демократії, як правило, не регулюють дискурс соціальних мереж за допомогою державної цензури, як в авторитарних режимах, тобто шляхом

надання урядовим чиновником схвалення або вказівки щодо зміни контенту, що транслюється на платформі. Дослідники вважають, що механізми контролю в демократіях, як правило, є непрямими і включають контроль доступу до мереж за допомогою ліцензування; управління джерелами доходів для підтримки приватних ЗМІ; встановлення широких рекомендацій щодо того, який тип контенту вважається прийнятним чи ні; просування певного контенту за допомогою суспільного мовлення та інших механізмів; і встановлення більш-менш вільного режиму для приватних громадян, у тому числі політиків та інших громадських діячів, щодо протидії клеветі чи втручанням у їхню конфіденційність [80, р. 200].

У червні 2017 року Німеччина прийняла закон про правозастосування мереж, який передбачає штрафи до 50 мільйонів євро для платформ, які не видаляють мову ворожнечі або фейкові новини протягом 24 годин після їх розміщення. Прихильники цього закону вважають його як необхідну та ефективну відповідь на загрозу ненависті та екстремізму в Інтернеті, критики ж розглядають як спробу приватизації нового режиму цензури та перекладання відповідальності на платформи соціальних мереж. Як вважає колишній президент Естонії та політичний науковець Тоомас Гендрік Ільвес, така суворість зумовлена історією екстремізму в Німеччині [69]. Як стверджує Ісрар Хан, відповідь Німеччини являє собою тип обмеженого регулювання, де на представників соціальних мереж покладається обов'язок інформувати органи влади про їхню ж відповідальність. Як вважає науковець, будь-яке обмеження всебічного характеру засобів комунікації викликає занепокоєння щодо обмеження свободи громадян або підозри на скасування комунікативної влади з боку держави [72].

У Франції діють схожі до німецького законодавства норми, відповідно до яких соціальні мережі повинні протягом 24 годин видаляти небезпечні чи ворожі висловлювання зі своїх платформ після того, як вони будуть виявлені. Також у Франції функціонують урядові відомства, що

протидіють поширенню дезінформації – як стверджує Рут Левуш, вони відіграли ключову роль у протидії заявленим російським зусиллям щодо втручання у президентські вибори у Франції 2017 року [74]. В Італії працює інструмент перевірки інформації, який запустила місцева поліція. На сайті відділу поліції, що спеціалізується на моніторингу Інтернету та телекомунікаційних мереж, кожен може повідомити про можливу неправдиву інформацію, для цього потрібно лише вказати свою адресу електронної пошти та залишити посилання на веб-сторінку. При цьому аналізується контекст інформації, докази хибності вмісту, об'єктивність та якість джерел інформації.

Від травня 2018 році у країнах ЄС почав діяти Загальний регламент про захист даних [33], який регулює захист персональних даних всередині та за межами ЄС. Регламент стандартизує закони про захист даних у всіх країнах ЄС та запроваджує нові, суворі правила контролю та обробки інформації, що ідентифікує особу, а також розширює захист персональних даних та права на захист даних. Крім того, відповідно до цього регламенту на території кожної держави-члена ЄС діє спеціальний орган – Data Protection Authority (DPA), уповноважений контролювати вимоги нового законодавства [35].

Попри те, що у законодавстві Швеції поширення певних типів інформації є криміналізованим (розпалення ворожнечі, розкриття таємної державної інформації, поширення пропаганди тощо), в країні не існують законодавчі механізми для блокування або обмеження доступу до публікації онлайн-контенту. У Швеції легалізоване використання ботів, оскільки за даними Шведського агентства оборонних досліджень боти не можуть бути ефективними без реальних акаунтів, які взаємодіють з ними. Для протидії кампаніям дезінформації, зокрема під час виборчого процесу, у Швеції розробили концепцію окремого державного органу, що розпочне свою роботу з 2022 року – Управління психологічного захисту. До повноважень цього органу входять виявлення, протидія та запобігання

дезінформаційних кампаній, а також посилення можливостей громадян самостійно розпізнавати та протидіяти дезінформації [35]. Наразі в країні існують правила, які дозволяють публікувати політичну рекламу під час виборів лише шведським політичним партіям та шведським профспілкам [74].

Згідно із законодавством Данії, доступ громадськості до веб-ресурсів може бути заблокований, якщо є підстави вважати, що його вміст сприяє тероризму чи спонсорує його. Законодавство Ісландії є найбільш ліберальним та вільним, оскільки обмежує цензуру та забезпечує захист прав користувачів соціальних мереж. Крім того, в Ісландії не зареєстровано жодного цивільного чи кримінального провадження проти користувачів за висловлення в Інтернеті [84].

У Великобританії, на відміну від країн ЄС, працює інший підхід до регулювання електронних соціальних мереж. У червні 2018 року Законодавча комісія опублікувала звіт, відповідно до якого рекомендувала врегулювати політичну рекламу у соціальних мережах, зокрема ввести обов'язкові дисклеймери для цифрової політичної реклами, збільшити максимальні штрафи та надати комісії більше повноважень для збору інформації від третіх сторін. 8 квітня 2019 року уряд Великобританії опублікував Білу книгу щодо протидії шкідливому контенту в мережі Інтернет (Online Harms White Paper). У книзі було вперше задекларовано наміри ухвалити новий закон щодо регулювання широких питань розміщення інформації в Інтернеті, зокрема і політичної реклами в соціальних мережах [35]. Це свідчить про те, що уряд Великобританії має намір створити нову регуляторну базу, новий орган контролю за дотриманням регулювання і розробити стратегію медіа-грамотності для громадян.

Наприкінці 2020 року у Великобританії було запропоновано закон, який захищає неупередженість технологічних платформ з точки зору політичних опіній. Цей закон також прагне захистити свободу вираження

поглядів від модерації вмісту та алгоритмів. Станом на грудень 2020 уряд Великобританії вже провів консультації щодо прийняття нового законодавства та опублікував звіт-відповідь, де зазначив, що регуляторний орган Сполученого Королівства відповідатиме за контроль соціальних мереж.

Законодавство США забезпечує відсутність відповідальності власників соціальних мереж за контент користувачів їхніх платформ, таким чином розділяючи окремих користувачів та мережу як специфічне інформаційне середовище. Крім того, 28 травня 2020 року президент США Дональд Трамп підписав указ про регулювання соціальних мереж, який передбачає притягнення власників платформ до відповідальності за дії, які можуть бути розцінені як обмеження свободи слова [34].

Законодавство Канади передбачає, що закон про наклеп повинен враховувати коментарі, опубліковані на платформах соціальних мереж. Це обумовлюється тим, що традиційні ЗМІ швидко доповнюються новими способами комунікації з питань, що становлять суспільний інтерес. Ці нові розповсюджувачі новин та інформації повинні, за відсутності поважних причин для виключення, підпорядковуватися тим самим законам, що встановлені для ЗМІ [54, р. 7]. Австралійський суд у 2010 році постановив, що особи, які публікують коментарі щодо виборів на сайтах соціальних мереж, повинні розкривати свої поштові індекси та фактичні імена. Таке законодавство може полегшити застосування закону про наклеп щодо користувачів соціальних мереж. Крім того, в 2018 році було створено Австралійську робочу групу із забезпечення доброчесності виборів, яка мала на меті захистити демократію Австралії від зловмисної кібердіяльності, фальсифікацій виборів, втручання іноземних держав та дезінформації. Ця робоча група була організована зусиллями міністерством внутрішніх справ, розвідки та поліції [74].

Японське законодавство до 2013 року обмежувало використання веб-сайтів у політичних цілях. Як вважають британські дослідники Вільямсон,

Міллер та Феллон, це обмеження було зумовлено тим, що провідна протягом багатьох років партія в Японії бачила в Інтернеті ризик для своєї влади. В той же час законодавство Кореї активно заохочує агітацію в Інтернеті, але прагне обмежити можливість громадян дискредитувати політиків, що користуються Інтернетом [91, р. 27].

Ведення інформаційної політики в Індії є прикладом того, що в ситуації, коли стоїть вибір між свободою від втручання в приватне життя індивіда та національною безпекою, держава надає перевагу безпеці, створюючи додаткові обмеження для вираження громадян. Після терактів в Мумбаї 26 – 29 листопада 2008 року посилюється контроль та цензура в мережі за рахунок прийняття поправок до Закону про інформаційні технології, які дають змогу уряду Індії блокувати Інтернет, а всі провайдери зобов'язані підписати угоду, яка дозволяє органам влади отримувати доступ до даних користувачів.

В Казахстані будь-які онлайн-платформи можуть бути заблоковані представниками влади в судовому, адміністративному, або довільному порядку. В країні практикується відключення доступу до мережі Інтернет у випадку соціальних заворушень в країні. В ОАЕ діє закон, який забороняє публікувати в соціальних мережах інформацію, новини, заяви чи чутки, призначені для заподіяння шкоди інтересам, репутації, престижу і статусу держави або будь-якої її установи, її посадових осіб або національних символів [74]. Також в ОАЕ заборонені публікації в соціальних мережах, що пропагують заворушення, ненависть, расизм, сектантство або порушення громадського порядку. Дослідник Бабер вивчив питання використання Інтернету в Сінгапурі та дійшов висновку, що, хоча Інтернет сприяє розширенню можливостей державного спостереження за громадянами, він також допомагає обійти традиційні форми регулювання та сприяє розвитку публічної сфери та громадянського суспільства [67].

Дослідники Вільямсон, Міллер та Феллон констатують наявність невід'ємних труднощів у будь-якої держави, яка намагається регулювати автономні та неформальні об'єднання громадян в соціальних мережах у формальному контексті виборів [91, р. 42]. Як вважають дослідники, спроба охопити регулюванням всі аспекти впливу соціальних мереж на політику ризикує здатися жорсткою та недемократичною, а тому приречена в демократичному суспільстві не лише на провал, але і на глузування. Крім того, намір зберегти політичний статус-кво може призвести до надмірного та гнітючого регулювання, яке придушує демократичний дискурс.

Як стверджують американські дослідники Стойчєф та Нісбет, авторитарні режими запровадили політику, яка значно обмежує політичні переваги соціальних мереж, забезпечуючи при цьому свободу для великої кількості розважального контенту, що ретельно обходить політичні проблеми [88]. Як приклад дослідники наводять Російську Федерацію, яка з 2012 року стрімко посилила державний контроль та цензуру на веб-сайтах політичної опозиції. Так, за Російським законодавством громадяни в мережі Інтернет прирівнюються до засобів масової інформації та мають нести відповідальність за заклики до тероризму чи за його виправдання, Інтернет-сервіси із шифруванням даних зобов'язані надавати російським спецслужбам їхні розшифрування, що з урахуванням поточних політичних умов в Росії може бути підставою для переслідування політичної опозиції. Крім того, в Росії з 2019 року діє закон щодо юридичної відповідальності за образу влади і державних символів [14], відповідно до якого до відповідальності притягуються і за висловлювання в соціальних мережах. Таке законодавство може бути спрямоване на стабілізацію політичної системи, однак є антидемократичним. Також російське законодавство широко визначає поняття «фейкові новини», включаючи до них будь-яку соціально значущу дезінформацію, яка, зокрема, може спричинити масові порушення громадського порядку або громадської безпеки чи заважати

життєво важливим державним інтересам, таким як транспортування, соціальній інфраструктурі, кредитним та фінансовим установам, засобам зв'язку або промисловим та енергетичним підприємствам [74].

Як повідомляють дослідники [84], цензура соціальних мереж в Китаї досягла безпрецедентних крайнощів. За відносно новою тактикою адміністратори закривають акаунти окремих користувачів на надзвичайно популярній платформі соціальних мереж WeChat за будь-яку «девіантну» поведінку, включаючи незначні порушення, такі як коментування екологічних катастроф, що заохочує всепроникну самоцензуру. Чинovníки повідомляють про щоквартальне видалення десятків тисяч облікових записів з нібито «шкідливим» вмістом. Крім того, оператори мереж повинні контролювати, повідомляти та видаляти зі своїх платформ вміст, який влада вважає неправдивим та здатним загрожувати державній економіці, соціальному порядку та національній безпеці [74].

Як засвідчує українська політична практика, соціальні мережі можуть зазнавати регулювання з метою протидії інформаційній війні. В інших країнах це явище не таке актуальне, як для України, яка веде інформаційну війну проти Російської Федерації, що стала складовою частиною більшого гібридного протистояння. Однак, відповідно до свідчень українських журналістів [35], в країні повністю відсутнє регулювання мережевого простору, як в контексті дезінформації та кампаній впливу, так і в контексті політичної агітації в Інтернеті, також в Україні відсутні юридичні механізми контролю за соціальними мережами в рамках виборчих процесів.

Аналітик Міжнародного центру перспективних досліджень Ігор Петренко вважає, що для захисту цінностей відкритого суспільства та ліберальної демократії в Україні необхідно створити спеціальні онлайн-платформи, які б могли виступати освітнім простором з політичної демократії і демонстрували кращі практики демократичного правління, а також виступали платформою для гуртування лібералів-демократів,

просування цінностей відкритого суспільства та консолідації зусиль у напрямі боротьби з популістами [28, с. 25]. Створення нових просторів для дискусій у форматі масових онлайн-платформ для дебатів на актуальні теми дозволить українцям спілкуватися між собою в іншому ключі, ніж це відбувається на даний момент в соціальних мережах. При цьому Петренко зазначає, що нові онлайн-дискусійні простори повинні знаходитися в режимі модерації, мати чіткі правила та забезпечувати в рамках цих платформ новітнє технологічне забезпечення для автоматичного трекінгу дезінформації та тролінгу, що сприятиме ретрансляції раціональних аргументів серед користувачів.

Українська дослідниця права Чалабієва визначає соціальні мережі як підвид Інтернет-ЗМІ, що відносяться до системи електронних засобів масової інформації. Відповідно до цього підходу Чалабієва вважає, що питання конституційно-правового регулювання Інтернет-ЗМІ досі невирішене, оскільки відсутній уніфікований понятійний апарат, який би дав змогу ефективно врегулювати діяльність усієї медіа-системи. Як вважає дослідниця, «без визначення конституційно-правового статусу електронних засобів масової інформації неможливо говорити про повноцінне врегулювання їх діяльності, а отже, й гарантувати безпеку кібернетично-інформаційного простору» [41, с. 127].

Дослідниці Пряхіна та Скребкова, посиляючись на невизначеність обмеження використання соціальних мереж у передвиборні агітації, розробили ряд рекомендацій для покращення українського законодавства. Дослідниці пропонують: 1) заборонити використання ботів, які, на думку науковиць, є основним інструментом передвиборної агітації в соціальних мережах; 2) чітко визначити строки проведення агітації у соціальних мережах – зокрема, заборонити у переддень і в день голосування заклики щодо голосування за певні політичні сили; 3) ідентифікувати політичну рекламу в мережі Інтернет [32, с. 151]. Запропоновані рекомендації мають свої недоліки, зокрема через те, що не всі боти є лише автоматизованими

акаунтами і не завжди є шкідливими для політичного дискурсу, оскільки можуть виконувати різні позитивні функції, зокрема щодо надання інформації. Також визначення чітких строків ведення політичної агітації в соціальних мережах може стосуватися таргетованої реклами, однак самі сторінки залишаються місцем збереження політичної інформації і будь-який користувач має можливість отримати до них доступ в будь-який момент.

Відповідно до розробки Громадянської мережі «ОПОРА», в межах регулювання соціальних мереж в рамках виборчого процесу необхідно ввести соціальні мережі у правове поле; забезпечити заходи, що мають на меті підвищення прозорості фінансування політичної агітації під час виборів; врегулювати використання особистих даних українських користувачів соціальних мереж [35]. Щодо регулювання соціальних мереж задля протидії поширенню дезінформації, організація пропонує такі заходи як визначення тематики дезінформаційних повідомлень, протидія яким визнається першочерговою; розгляд необхідності внесення змін до законодавства та встановлення додаткової кримінальної та адміністративної відповідальності за поширення дезінформаційних повідомлень; визначення державного органу, відповідального за контроль інформаційного простору в Інтернеті або розширення компетенції вже існуючих. Ці рекомендації дійсно базуються на європейському досвіді та сучасному політично-науковому дискурсі.

Так чи інакше, варто розуміти, що втручання держави у електронні соціальні мережі може мати як свої дивіденди, так і певні ризики. Як не принесуть громадянському суспільству користь маніпуляції анонімних еліт та груп інтересів, так її і не принесе формування громадянської думки державою (чи, скоріше, політичною силою при владі). При виборі між свободою слова та збереженням адекватності політичного процесу варто розуміти, що одні групи мають більше можливостей для прояву своєї «свободи слова», аніж інші – зокрема, шляхом поширення своїх думок

через рекламу, джинсу, лідерів суспільної думки. Контроль держави повинен мати процесуальний, а не змістовний характер – за формулою Лассвела, «хто» і «як», аніж «що» і «з якою метою». Держава повинна регулювати фінансову складову та механізм передачі меседжів, однак не їхній (особливо політичний) зміст.

Способами вирішення проблеми загроз для демократії в електронних соціальних мережах без збільшення ризиків для свободи слова та плюралізму думок можна визначити наступні:

- 1) декомерціалізація та демонополізація соціальних мереж, створення державних чи публічних соціальних мереж як альтернативи;
- 2) медіа-просвітництво громадян та розвиток у них нових паттернів поведінки в мережі Інтернет;
- 3) запровадження прозорості в технологічних механізмах функціонування мереж (зокрема алгоритмів та реклами);
- 4) напрацювання міжнародної юридичної бази щодо визначення понять, пов'язаних із функціонуванням електронних мереж та Інтернету загалом;
- 5) організація в країнах неполітичних урядових відомств у співпраці з представниками громадянського суспільства, діяльність яких повинна запобігати поширенню дезінформації;
- 6) лейбелування (або ж позначення) суспільно-політичних публікацій, які містять недостовірні факти чи маніпуляцію з визначенням причин такого позначення;
- 7) випрацювати механізм забезпечення захисту громадян від цензури та упередження зі сторони компаній-власників електронних соціальних мереж або забезпечення таких умов, за яких деплатформізація не стане синонімом остракізму.

Таким чином, у сфері регулювання електронних соціальних мереж важливо максимізувати переваги електронних соціальних мереж для політичного процесу і водночас мінімізувати їхні загрози для демократії. У

сфері модерації електронних соціальних мереж в багатьох її аспектах сформувалися різноманітні наукові та експертні підходи. По-перше, це підходи стосовно необхідності та доцільності державного регулювання, які також мають в собі окремі підходи. По-друге, це підходи до трактування платформи соціальних мереж як специфічних електронних ЗМІ чи як особливого майданчику для комунікації та продовження публічної сфери. По-третє, це підходи до визначення суб'єкта відповідальності в особі власників платформ соціальних мереж чи їхніх користувачів. Так чи інакше, соціальні мережі не можуть бути саморегульованими через низку причин, що не відповідають принципам демократії, а тому потребують якісно розробленого та ефективного на практиці регулюючого законодавства, що сприятиме як свободі слова, так і іншим суспільно-політичним цінностям.

Різні соціологічні та кейсові дослідження свідчать про те, що в більшості країн політика модерації електронних соціальних мереж є непослідовною, реактивною та контекстуальною, впливає зі специфічного політичного досвіду та особливостей тієї чи іншої країни. В той же час регулювання в країнах посилюється не лише з метою запобігання загрозам демократії, однак і загрозам національної безпеки та політичної стабільності країни загалом чи певного політичного режиму, через що може виникати прихований опресивний вплив влади на мережі. Важливо випрацювати комплексний та систематичний підхід до регулювання соціальних мереж, що дозволить подолати негативні обставини впливу електронних соціальних мереж на демократію без потурання основними демократичними принципами.

Висновки.

Соціальні мережі мають подвійний вимір розуміння – реальний та віртуальний. Віртуальна (або ж електронна) соціальна мережа означає онлайн-сервіс, платформу або сайт, що зосереджений на побудові та відображенні соціальної мережі або соціальних відносин між людьми, які поділяють спільну ідентичність, інтереси, погляди, діяльність тощо. Електронні соціальні мережі як специфічні інформаційно-комунікативні системи дуже сильно змінили політичний процес, що зумовило активне дослідження цього впливу зі сторони комунікативістів, соціологів та політологів. Серед дослідників існують різні підходи щодо того, наскільки докорінними та системними є зміни, що відбулись на рахунок впливу електронних соціальних мереж на суспільство в цілому та політичну сферу зокрема. Вплив на демократичні процеси з огляду на специфіку соціальних мереж є очевидним, однак в науковому та політичному дискурсі сформувалися оптимістичні та песимістичні настрої щодо цього. Оптимістичний підхід дав новий поштовх для моделей прямої демократії, зокрема деліберативної, партисипаторної, електронної тощо. Крім того, електронні соціальні мережі вплинули на політичні процеси, зокрема виборчі, мобілізаційні, комунікаційні тощо.

Загалом можна виокремити два підходи до електронних соціальних мереж у політиці – інструменталістський та ціннісний. Відповідно до інструменталістського підходу, електронні соціальні мережі є лише новою технологією, інструментом, що використовуються в політиці та змінюють інтенсивність процесів у ній, але не змінюють саму політику. Відповідно до ціннісного підходу, електронні соціальні мережі породжують нове специфічне середовище зі своїми особливостями, тенденціями та закономірностями, а тому трансформують весь політичний процес.

Соціальні мережі не мають прямого впливу на процедуру проведення виборів та рівність політичних прав громадян, але як специфічний віртуальний інформаційно-комунікативний простір вони впливають на

політичну культуру та навіть здатні формувати її, іноді в недемократичному руслі. Поляризація, сегментованість кластерів у соціальних мережах сприяє встановленню різних паралельних паттернів поведінки, що можуть модеруватися лише компаніями-власниками цих онлайн-платформ. Соціальні мережі не впливають на виборність вищої влади, однак їх використання може вплинути на результат вибору. Внаслідок своїх технічних особливостей – низького вхідного бар'єру, анонімності, безвідповідальності, швидкості поширення та доступності інформації – електронні соціальні мережі якнайкраще пристосовані для критики влади, в тому числі необґрунтованої, некомпетентної, заснованої на хибній аргументації чи фейковій інформації, однак широкодоступної. Ця особливість не є антидемократичною чи антиавторитарною у своїй суті, вона є антивладною, а тому соціальні мережі можуть становити загрозу як авторитарному урядуванню, так і легітимному демократичному правлінню.

Окрім двох підходів до розгляду соціальних мереж як таких, що сприяють демократії, та таких, що її знищують, можна визначити третій підхід, відповідно до якого соціальні мережі, навіть якщо і сприяють встановленню демократії, не здатні сприяти утвердженню якісних та ефективних її форм. Соціальні мережі не суперечать демократії та не руйнують її, вони роблять демократію слабшою, оскільки породжують для неї ряд викликів. Висновки ряду політологічних та соціологічних досліджень свідчать про те, що технологічний детермінізм щодо беззаперечної демократичності соціальних мереж з огляду на їхній функціонал є безпідставним, оскільки ті чи інші функції соціальних мереж можуть бути використані як в рамках демократичного процесу, так і з метою нехтування ним. Крім того, електронні соціальні мережі несуть в собі ряд небезпечних особливостей, що пов'язані з природою соціальних мереж та комунікації в мережі Інтернет. Загрозливі елементи функціонування електронних мереж у політиці є наступні: бідність уваги, ірраціональне сприйняття контенту, динамічність та охоплення

розповсюдження інформації, анонімність, безвідповідальність, низький бар'єр залучення, низька ресурсозатратність, ілюзія політичної діяльності, десоціалізація, цифрова нерівність, нерівна участь в дискурсі, доцентровість мережі, кластеризація мережі, сприяння поляризації суспільства, ехокамери, інформаційні бульбашки, фальсифікація прераференцій, сприятливі умови для постправди, легкість поширення дезінформації, мови ворожнечі, маніпуляції, політичних дошкулянь, вразливість для іноземного втручання, ботоферми, оперування великим обсягом даних користувачів, мікротаргетинг, непрозорість алгоритмів поширення інформації, зниження авторитету та довіри до влади, тролінг, комерційна основа власності платформ, упередженість цензури.

Загалом же, систематизувати загрозові елементи соціальних мереж для демократії можна за наступними підставами:

Відповідно до новизни: 1) які існували до появи електронних соціальних мереж (дезінформація, мова ненависті, маніпуляції, імітація прераференцій); 2) характерні виключно для електронних соціальних мереж (ботоферми, ехокамери та інформаційні бульбашки, віральність комунікації, відсутність єдиного центрального регулювання, монополія власності).

За ступенем загрозовості: 1) потенційно загрозові – здатні вплинути негативно на демократію виключно через цілеспрямований антидемократичний вплив окремих акторів (боти, непрозорість алгоритмів, зберігання даних про користувачів); 2) абсолютно загрозові – елементи, які виходять з самої природи електронних соціальних мереж (алгоритми та таргетинг, доцентровість мереж та кластеризація, ехокамери, інформаційні бульбашки, поляризація).

За безпосередньою належністю до електронних соціальних мереж: 1) внутрішні (кластеризація, алгоритми, ехокамери); 2) зовнішні (право власності на соціальні мережі, рівень розвитку громадянського суспільства та паттернів Інтернет-поведінки).

За характером: 1) соціально-психологічні (іраціональність комунікації, мова ненависті); 2) технологічні (алгоритми, мікротаргетинг, ботоферми); 3) мережеві (доцентровість, кластеризація); 4) змішані (поляризація, ехокамери, нерівна участь).

Найбільша проблема викликів та загроз електронних соціальних мереж для демократії полягає в тому, що всі вони так чи інакше взаємопов'язані між собою, формуючи взаємозалежну систему. Вони виходять з особливостей функціонування самих соціальних мереж та вкорінюються за рахунок цілеспрямованої діяльності окремих політичних акторів та інших загроз, посилюючи негативний ефект свого впливу. Для їхньої ефективної мінімізації необхідно використати комплексний підхід до розробки заходів щодо врегулювання негативних наслідків функціонування електронних соціальних мереж, в інакшому випадку вплив на окремий компонент може не дати необхідного результату через його зумовленість іншим компонентом системи загроз та викликів.

У сфері регулювання електронних соціальних мереж важливо максимізувати переваги електронних соціальних мереж для політичного процесу і водночас мінімізувати їхні загрози для демократії. У сфері модерації електронних соціальних мереж в багатьох її аспектах сформувалися різноманітні наукові та експертні підходи. По-перше, це підходи стосовно необхідності та доцільності державного регулювання, які також мають в собі окремі підходи. По-друге, це підходи до трактування платформи соціальних мереж як специфічних електронних ЗМІ чи як особливого майданчику для комунікації та продовження публічної сфери. По-третє, це підходи до визначення суб'єкта відповідальності в особі власників платформ соціальних мереж чи їхніх користувачів. Так чи інакше, соціальні мережі не можуть бути саморегульованими через низку причин, що не відповідають принципам демократії, а тому потребують якісно розробленого та ефективного на практиці регулюючого

законодавства, що сприятиме як свободі слова, так і іншим суспільно-політичним цінностям.

Різні соціологічні та кейсові дослідження свідчать про те, що в більшості країн політика модерації електронних соціальних мереж є непослідовною, реактивною та контекстуальною, впливає зі специфічного політичного досвіду та особливостей тієї чи іншої країни. В той же час регулювання в країнах посилюється не лише з метою запобігання загрозам демократії, однак і загрозам національної безпеки та політичної стабільності країни загалом чи певного політичного режиму, через що може виникати прихований опресивний вплив влади на мережі. Важливо випрацювати комплексний та систематичний підхід до регулювання соціальних мереж, що дозволить подолати негативні обставини впливу електронних соціальних мереж на демократію без потурання основними демократичними принципами.

Способами вирішення проблеми загроз для демократії в електронних соціальних мережах без збільшення ризиків для свободи слова та плюралізму думок можна визначити наступні: 1) декомерціалізація та демонополізація соціальних мереж, створення державних чи публічних соціальних мереж як альтернативи; 2) медіа-просвітництво громадян та розвиток у них нових паттернів поведінки в мережі Інтернет; 3) запровадження прозорості в технологічних механізмах функціонування мереж (зокрема алгоритмів та реклами); 4) напрацювання міжнародної юридичної бази щодо визначення понять, пов'язаних із функціонуванням електронних мереж та Інтернету загалом; 5) організація в країнах неполітичних урядових відомств у співпраці з представниками громадянського суспільства, діяльність яких повинна запобігати поширенню дезінформації; 6) лейбелування (або ж позначення) суспільно-політичних публікацій, які містять недостовірні факти чи маніпуляцію з визначенням причин такого позначення; 7) випрацювати механізм забезпечення захисту громадян від цензури та упередження зі сторони

компаній-власників електронних соціальних мереж або забезпечення таких умов, за яких деплатформізація не стане синонімом остракізму.

Список використаних джерел:

1. Ананьева А. Г. Социальные сети и их влияние на формирование общественного сознания [Электронный ресурс] / А. Г. Ананьева, И. Н. Брянцев // Безопасность информационных технологий. Том 18. № 3. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <https://bit.mephi.ru/index.php/bit/article/view/627/632>.
2. Боднарчук О.В. Політична самоорганізація громадян України у соціальних мережах / О. В. Боднарчук // Грані. - 2014. - № 6. - С. 121-125. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_6_23.
3. Вахула Б. Я. Соціальні інтернет-мережі, їхні функції та роль у формуванні громадянського суспільства / Б. Я. Вахула // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. - 2012. - Вип. 6. - С. 311-319. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2012_6_36.
4. Вахула Б. Я. Соціальні медіа як механізм протестної мобілізації в сучасному українському суспільстві / Б. Я. Вахула // Український соціум. - 2015. - № 1. - С. 34-43. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_1_5.
5. Візниця Ю. В. Проблеми дослідження феномену «постправа» в медіакомунікаційному просторі / Ю. В. Візниця // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 93-101.
6. Войнова Е. О. Електронна демократія: трансформація осмислення / Е. О. Войнова. // Політичне життя. – 2020. – №4. – С. 21–29.
7. Володенков С. В. Новые формы политической коммуникации в современном политическом управлении: угрозы и вызовы [Электронный ресурс] / С. В. Володенков // Государственное управление. Электронный вестник. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-formy-politicheskoy-kommunikatsii-v-sovremennom-politicheskom-upravlenii-ugrozy-i-vyzovy>.

8. Гильманова А. Н. Социологические методы исследования в журналистике / Айгуль Нургаяновна Гильманова. // Знак: проблемное поле медиаобразования. – 2015. – №1. – С. 60–63.
9. Грицяк Н.В. Електронна демократія : навч.посіб./ Н.В.Грицяк, С.Г.Соловійов; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В.Грицяк. – К. : НАДУ, 2015. – 66 с.
10. Данько Ю.А. Соціальні мережі як засіб політичної комунікації / Ю.А. Данько // European political and law discourse. — 2015. — Vol. 2. — Iss. 2. — P. 204 —209.
11. Ди Ч. Социальные сетевые медиа и социальные сети в концепциях американских и российских исследователей / Чэнь Ди. // Вестник СПбГУ. Язык и литература.. – 2012. – С. 223–230.
12. Динник І. П. Громадянське суспільство як структурна складова взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації / І. П. Динник // Інвестиції: практика та досвід. - 2017. - № 19. - С. 107-110. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_19_23.
13. Жителі України здебільшого отримують інформацію про стан справ у країні і світі з телебачення. [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2664510-tri-cverti-ukrainciv-otrimuut-informaciu-z-tb.html>.
14. Закон об оскорблении власти [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://p.dw.com/p/3HZRq>.
15. Карпець А. Ю. Правові проблеми регулювання соціальних мереж в Україні / А. Ю. Карпець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2012. - Вип. 107(2). - С. 105-109. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_107\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_107(2)_18).
16. Ковтун Т.О. Інтернет як інструмент політичних технологій [Електронний ресурс] / Т. О. Ковтун, І. Д. Похило // Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 13-15 березня 2019 р. – Електрон. текст. дані. – 2019. – Режим доступу:

<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2019/paper/view/6604>.

17. Коган К. М. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища / К. М. Коган // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. - 2014. - Вип. 16. - С. 61-71. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_16_8.

18. Кочубей Л. О. Інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції в сучасній Україні / Л. О. Кочубей // Суспільно-політичні процеси. - 2016. - Вип. 4. - С. 181-199. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_4_11.

19. Курбан О. Соціальні мережеві технології: типологія та класифікація / Олександр Курбан // Вісник КНУКіМ. Сер. : Соціальні комунікації. - 2013. - Вип. 2. - С. 48-53. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_sk_2013_2_9

20. Макаренко Л. П. Інституційні форми політичної комунікації у демократичних процесах в Україні : дис. докт. політ. наук : 23.00.02 / Макаренко Лілія Петрівна – Київ, 2018. – 354 с.

21. Макаренко Л. П. Сайти соціальних мереж як інструмент ведення сучасної інформаційної війни / Л. П. Макаренко // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 84. - С. 451-456. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_84_117.

22. Мацієвський Ю. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії / Ю. Мацієвський, В. Ковалко. – Острого: Центр політичних досліджень НаУОА, 2015. – 27 с.

23. Митко А. Генеза сучасних наукових течій у США у сфері комунікативістики та інформаційної демократії: перспективний досвід для України / Антоніна Митко // Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього / Антоніна Митко. – Львів: ПАІС, 2016. – С. 419–432.

24. Морозова О. Н. Политическая интернет-коммуникация: ее роль, функции и формы / О. Н. Морозова. // Политическая лингвистика. – 2011. – №1. – С. 156–161.
25. Найбільш популярними серед українців ЗМІ є телебачення та Інтернет – Research & Branding Group [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://detector.media/infospace/article/123866/2017-03-07-naybilsh-populyarnymy-sered-ukrainsiv-zmi-ie-telebachennya-ta-internet-research-branding-group/>.
26. Олещук П. М. Вплив соціальних мереж на протестну політичну мобілізацію / П. М. Олещук // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 93. - С. 311-314. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_93_78.
27. Олещук П. М. Вплив соціальної мережі facebook на політичну мобілізацію / П. М. Олещук // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 88. - С. 336-340. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_88_83.
28. Петренко І. І. Інформаційно-політичні виклики цінностям відкритого суспільства у передвиборчий період в Україні: міжнародний досвід, ситуація в Україні, ефективні засоби протидії та комунікації / Ігор Ігорович Петренко. – Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2018. – 28 с.
29. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства [Електронний ресурс] / Ю. Половинчак – Режим доступу до ресурсу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350.
30. Половинчак Ю. Стратегія дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору / Ю. Половинчак // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. - 2016. - Вип. 43. - С. 366-381. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2016_43_25.

31. Прокопчук Ю. С. ЗМК як суб'єкт політичної комунікації у контексті конструювання поля політики / Ю. С. Прокопчук. // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2015. – С. 122–131.
32. Пряхіна К. А. Соціальні мережі: удосконалення правового регулювання передвиборної агітації / К. А. Пряхіна, К. С. Скребкова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2019. - № 4. - С. 145-153. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_4_17.
33. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.
34. Регулювання політичної реклами в соціальних мережах в США. Частина 3. Вибори-2020. Які ризики існують і як реагує громадськість? [Електронний ресурс] // #данівиборів. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://danivvyboriv.net/archives/1503>.
35. Регулювати не можна ігнорувати. Як світ контролює дезінформацію в інтернеті [Електронний ресурс] // ОПОРА. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oporaua.org/article/vybory/disinformation/22735-reguliuvati-ne-mozhna-ignoruvati-iak-svit-kontroliuie-dezinformatsiiu-v-interneti>.
36. Розвиток електронного урядування та електронної демократії в Україні [Електронний ресурс] // Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: www.center.gov.ua/component/k2/item/3451-розвиток-електронного-урядування-та-електронної-демократії-в-україні.

37. Савчук О. А. Соціально-психологічні впливи в соціальних мережах як засоби інформаційної війни: питання класифікації / О. А. Савчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології. - 2019. - № 3(3). - С. 288-301. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp 2019 3\(3\) 28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp 2019 3(3) 28).
38. Семенець-Орлова І. А. Соціально-політичні інтеракції у мережевому суспільстві [Електронний ресурс] / І. А. Семенець-Орлова – Режим доступу до ресурсу: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/33504/MD_2020_19.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
39. Тихонова А. В. Теоретические основы изучения социальных сетей в политической коммуникации и их характеристика / А. В. Тихонова, А. А. Агурова. // Theories and Problems of Political Studies. – 2019. – №8. – С. 24–32.
40. Харарі Ю. 21 урок для 21-го століття / Ювал Ной Харарі., 2018. – 416 с.
41. Чалабієва М. Р. Поняття соціальних мереж як особливого виду електронних засобів масової інформації / М. Р. Чалабієва // Молодий вчений. - 2019. - № 8(1). - С. 125-129. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv 2019 8\(1\) 31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv 2019 8(1) 31).
42. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). Навчальний посібник / Петро Панасович Шляхтун. – Київ: Либідь, 2005. – 576 с.
43. Як змінились уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020р.) [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminylys-upodobannia-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>.

44. A New Space for Political Behavior: Political Social Networking and its Democratic Consequences / L. Bode, E. Vraga, P. Borah, D. Shah. // *Journal of Computer-Mediated Communication*. – 2014. – №19. – pp. 414–429.
45. Aday S. How social media undermined Egypt's democratic transition [Электронный ресурс] / S. Aday, D. Freelon, M. Lynch // *The Washington Post*. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/10/07/how-social-media-undermined-egypts-democratic-transition/>.
46. Anderson J. Concerns about democracy in the digital age [Электронный ресурс] / J. Anderson, L. Rainie // *Pew Research Center Internet & Technology*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.pewresearch.org/internet/2020/02/21/concerns-about-democracy-in-the-digital-age/>.
47. Balkin J. How to Regulate (and Not Regulate) Social Media [Электронный ресурс] / Jack M. Balkin // *Knight First Amendment Institute*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://knightcolumbia.org/content/how-to-regulate-and-not-regulate-social-media>.
48. Barnes J. Class and Committees in a Norwegian Island Parish [Электронный ресурс] / John Arundel Barnes // *Human Relations*. – 1954. – Режим доступа до ресурсу: <https://pierremerckle.fr/wp-content/uploads/2012/03/Barnes.pdf>.
49. Baugert N. French politics at the digital age. Did Social Media really change the Presidential Campaign of 2007 [Электронный ресурс] / Nicolas Baugert. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/288194005.pdf>.
50. Benkler Y. Internet Regulation: A Case Study in the Problem of Unilateralism / Yochai Benkler. // *EJIL*. – 2000. – №1. – pp. 171–185.
51. Carpentier N. Defining Participation: An Interdisciplinary Overview / Nico Carpentier // *Media and Participation* / Nico Carpentier.. – pp. 14–135.

52. Chakrabarti S. Hard Questions: What Effect Does Social Media Have on Democracy? [Электронний ресурс] / Samidh Chakrabarti // Facebook. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://about.fb.com/news/2018/01/effect-social-media-democracy/>.
53. Cibaroğlu M. Post-Truth in Social Media / Mehmet Cibaroğlu. // The Archival World. – 2019. – №6. – pp. 87–99.
54. Clarke A. Political Uses and Implications for Representative Democracy [Электронний ресурс] / Amanda Clarke // Library of Parliament. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://lop.parl.ca/content/lop/TeachersInstitute/SocialMedia4.pdf>.
55. Cyberactivists, Social Media, and the Anti-Mubarak Protests in Egypt / [O. Tkacheva, L. Schwartz, M. Libicki та ін.] // Internet Freedom and Political Space / [O. Tkacheva, L. Schwartz, M. Libicki та ін.].. – pp. 43–72.
56. Deb A. Is Social Media a Threat to Democracy? [Электронний ресурс] / A. Deb, S. Donohue, T. Glaisyer // Global Investigative Journalism Network. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://gijn.org/2017/10/31/is-social-media-a-threat-to-democracy/>.
57. Diamond L. O. What is Democracy? [Электронний ресурс] / Larry Diamond // Stanford University. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://diamond-democracy.stanford.edu/speaking/lectures/what-democracy>.
58. Exposure to opposing views on social media can increase political polarization / [C. Baila, L. Argyleb, T. Brown та ін.]. // PNAS. – 2018. – №37. – pp. 9216–9221.
59. Facebook says it can't guarantee social media is good for democracy [Электронний ресурс] // Reuters. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.financialexpress.com/industry/technology/facebook-says-it-cant-guarantee-social-media-is-good-for-democracy/1025365/>.
60. Farrell H. The Consequences of the Internet for Politics [Электронний ресурс] / Henry Farrell // Annual Review of Political Science. – 2012. – Режим

доступу до ресурсу: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-polisci-030810-110815>.

61. Foerster M. Trust and manipulation in social networks / M. Foerster, M. Ana, V. Vannetelbosch. // *Network Science*. – 2016. – №4 (2). – pp. 216–243.

62. Fountain M. Social Media and its Effects in Politics: The Factors that Influence Social Media use for Political News and Social Media use Influencing Political Participation [Электронный ресурс] / Megan Fountain // The Ohio State University. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: https://kb.osu.edu/bitstream/handle/1811/81616/Thesis_Megan_Fountain.pdf.

63. Fuchs C. Propaganda 2.0: Herman and Chomsky's Propaganda Model in the Age of the Internet, Big Data and Social Media / Christian Fuchs // *THE PROPAGANDA MODEL TODAY* / Christian Fuchs.. – pp. 71–91.

64. Glaisyer T. Is Social Media a Threat to Democracy? [Электронный ресурс] / Tom Glaisyer // Democracy Fund. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://democracyfund.org/idea/is-social-media-a-threat-to-democracy/>.

65. Hacker K. Digital Democracy: Issues of Theory and Practice [Электронный ресурс] / K. Hacker, J. van Dijk // SAGE Books. – 2000. – Режим доступа до ресурсу: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-27184-8_2.

66. Hamad F, Tbaishat D, Al-Fadel M. The role of social networks in enhancing the library profession and promoting academic library services: A comparative study of the University of Jordan and Al-Balqaa' Applied University. *Journal of Librarianship and Information Science*. – 2017. – 49(4) . – pp. 397-408.

67. Himelboim I. Civil Society and Online Political Discourse: The Network Structure of Unrestricted Discussions / Itai Himelboim. // *Communication Research*. – 2011. – pp. 1–26.

68. How does the political parties use social media? Who is actually working for whom? [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:

<https://www.miun.se/en/Research/archive/how-do-the-parties-use-social-media-who-is-actually-working-for-whom/>.

69. Ilves T. Toomas Hendrik Ilves: Is Social Media Good or Bad For Democracy? [Электронный ресурс] / Toomas Hendrik Ilves // Facebook. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://about.fb.com/news/2018/01/ilves-democracy/>.

70. Kakkar G. What are the Different Types of Social Media? [Электронный ресурс] / Garima Kakkar. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.digitalvidya.com/blog/types-of-social-media/>.

71. Kerr J. Authoritarian Management of (Cyber-) Society: Internet Regulation and the New Political Protest Movements [Электронный ресурс] / Jaclyn Alexandra Kerr // Georgetown University. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/1042836/Kerr_georgetown_0076D_13437.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

72. Khan I. How Can States Effectively Regulate Social Media Platforms? [Электронный ресурс] / Israr Khan // The Faculty of Law in the University of Oxford. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2021/01/how-can-states-effectively-regulate-social-media-platforms>.

73. Leetaru K. A Reminder Than Social Media Platforms Are Now The Greatest Threat To Democracy [Электронный ресурс] / Kalev Leetaru // Forbes. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2019/04/25/a-reminder-than-social-media-platforms-are-now-the-greatest-threat-to-democracy/?sh=4ccf24a77c7d>.

74. Levush R. Government Responses to Disinformation on Social Media Platforms: Comparative Summary [Электронный ресурс] / Ruth Levush // The Library of Congress. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.loc.gov/law/help/social-media-disinformation/compsum.php>.

75. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Washington : Word Future Soc., 1983. – 523 p.
76. Musial K. Social networks on the Internet / K. Musial, P. Kazienko. // World Wide Web. – 2012. – №16. – P. 31–72.
77. Newman N. Reuters Institute Digital News Report 2013 [Электронный ресурс] / N. Newman, D. Levy // Reuters Institute for the Study of Journalism. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: https://web.archive.org/web/20131207045914/https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/fileadmin/documents/Publications/Working_Papers/Digital_News_Report_2013.pdf.
78. Pai N. What we must regulate when we regulate social media platforms [Электронный ресурс] / Nitin Pai // Mint. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.livemint.com/opinion/columns/what-we-must-regulate-when-we-regulate-social-media-platforms/amp-11612109656267.html>.
79. Penney J. Internet surveillance, regulation, and chilling effects online: a comparative case study / Jonathon W. Penney. // Internet Policy Review. – 2017. – №2. – pp. 1–39.
80. Persily N. Social Media and Democracy. The State of the Field, Prospects for Reform / N. Persily, J. Tucker. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 346 p. – (SSRC Anxieties of Democracy).
81. Policy Recommendations: Internet Freedom [Электронный ресурс] // Freedom House – Режим доступа до ресурсу: <https://freedomhouse.org/policy-recommendations/internet-freedom>.
82. Privacy and Manipulation: How Social Media Has Affected Political Discourse [Электронный ресурс] // EPW Engage. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.epw.in/engage/article/privacy-manipulation-social-media-political-discourse>.
83. Salgado S. Online media impact on politics. Views on post-truth politics and post-postmodernism / Susana Salgado. // International Journal of Media & Cultural Politics. – 2018. – №13. – pp. 317–331.

84. Shahbaz A. The Crisis of Social Media [Электронный ресурс] / A. Shahbaz, A. Funk // Freedom House. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2019/crisis-social-media>.
85. Shirky C. The Political Power of Social Media / Clay Shirky. // Foreign Affairs. – 2011.
86. Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature / [J. Tucker, A. Guess, P. Barbera та ін.]. // SSRN Electronic Journal. – 2018. – pp. 1–95.
87. Social Shaping of the Politics of Internet Search and Networking: Moving Beyond Filter Bubbles, Echo Chambers, and Fake News [Электронный ресурс] / B.Reisdorf, W. Dutton, E. Dubois, G. Blank – Режим доступа до ресурсу: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=232099087122075117122016073012119066097017010085053050121006124066072072099114098025006004049123024013001004078067112069004095058006064047010093114001124120017086047054036073109089080020000069070096067116008109115099102014094100102111088001025126094&EXT=pdf&INDEX=TRUE>.
88. Stoycheff E. Is internet freedom a tool for democracy or authoritarianism? [Электронный ресурс] / E. Stoycheff, E. Nisbet // The Conversation. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://theconversation.com/is-internet-freedom-a-tool-for-democracy-or-authoritarianism-61956>.
89. Urman A. Political polarisation on social media in different national contexts [Электронный ресурс] / Aleksandra Urman // University of Bern. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: https://biblio.unibe.ch/download/eldiss/20urman_a.pdf.
90. von Weizsäcker E. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet [Электронный ресурс] / E. von Weizsäcker, A. Wijkman // Springer. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: http://filipmalinowski.net/Club_Of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf.
91. Williamson A. Behind the digital campaign / A. Williamson, L. Miller, F. Fallon. – London: Hansard Society, 2010. – 64 p.

92. Yen D. Acculturation in the social media: Myth or reality? Analysing social-media-led integration and polarisation / D. Yen, B. Dey. // *Technological Forecasting & Social Change*. – 2019. – pp. 1–2.
93. Zhuravskaya E. Political Effects of the Internet and Social Media [Электронный ресурс] / E. Zhuravskaya, M. Petrova, R. Enikolopov // *Annual Review of Economics*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-economics-081919-050239>.